

AZERBAIJAN'IN MODERNLEŞMESİNDE ALFABE DEĞİŞİKLİKLERİNİN MİLLÎ KİMLİK İNŞASINDAKİ ROLÜ (1850-1939)

Betül AYDOĞAN*

ÖZ

Bu çalışmada Azerbaycan'da Arap alfabesinden Latin alfabesine ve Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş sürecindeki tartışmalar, modernleşme sürecinde millî kimlik oluşturma çabaları ışığında ele alınmıştır. Bu iki alfabe değişikliğinin değerlendirilmesi sebebiyle makale; Azerbaycan'da Arap alfabesi ıslahı ve Arap alfabesiyle Latin alfabesinin değişimi önerilerinin gündeme geldiği ve bu konuda çalışmaların başladığı 1850'lerden Azerbaycan Türkçesinin Kiril harfleriyle yazılması kararının alındığı 1939 yılına kadar olan dönem ile sınırlandırılmıştır. Çalışma; bu zaman aralığında Azerbaycan'da değişen siyasal dengelerin alfabe meselesi üzerindeki etkisini ve alfabe değişikliklerinin nasıl ve neden gerçekleştiğini ortaya koymayı ve alfabe tartışmalarının ve değişikliklerinin Azerbaycan toplumunun kimlik inşasındaki rolüne dikkat çekmeyi amaçlamıştır.

Sonuç olarak Azerbaycan'da 1850'lerde modernleşme etkisiyle başlayan Latin alfabesine geçiş düşüncesi, yaşanan siyasi olaylara ve Rus dil politikasına bağlı olarak Sovyet Dönemi'nin ilk zamanlarında gerçekleşmiştir. Latin alfabesi, Bolşevikler tarafından bir Sovyetleştirme aracı olarak desteklense de Azerbaycanlı aydınlar için hem Azerbaycan Türk kimliği hem de ortak Türk kimliği inşasının güçlü bir sembolü olmuştur. Bunun üzerine Latin alfabesini bir tehdit olarak gören Sovyet yönetimi, dayatmacı bir tutumla 1939'da Kiril alfabesine geçiş kararı vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, alfabe tartışmaları, alfabe değişikliği, millî kimlik, modernleşme.

THE ROLE OF ALPHABET CHANGES IN THE CONSTRUCTION OF NATIONAL IDENTITY IN AZERBAIJAN'S MODERNIZATION (1850-1939)

ABSTRACT

In this paper, the debates about the transition process from the Arabic alphabet to the Latin alphabet and from the Latin alphabet to the Cyrillic alphabet in Azerbaijan are explored in the context of modernization and identity formation efforts. Due to the evaluation of these two alphabet changes, the article is limited to the period from the 1850s, when proposals for the reform of the Arabic alphabet and the replacement of the Arabic alphabet with the Latin alphabet emerged and efforts began in this regard, to the year 1939, when the decision was made to write the Azerbaijani language using Cyrillic characters. The study aims to reveal the impact of changing political balances in Azerbaijan during this period on the alphabet issue and to explain how and why these alphabet changes occurred, while also highlighting the role of alphabet discussions and changes in the construction of Azerbaijani Turk identity. As a result, the idea of transition to the Latin alphabet, which began in Azerbaijan in the 1850s under the impact of modernization, was realized in the early Soviet period, depending on the political events and Russian language policy. Although the Latin alphabet was supported by the Bolsheviks as a tool for Sovietization, it became a strong symbol for both Azerbaijani Turkish identity and the construction of a common Turkish identity for Azerbaijani intellectuals. In response, the Soviet administration, which saw the Latin alphabet as a threat, made the decision to switch to the Cyrillic alphabet in 1939 with an authoritarian approach.

Key Words: Azerbaijan, alphabet discussions, alphabet change, nation identity, modernization.

Gönderilme Tarihi: 21 Ağustos 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

* Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Manisa; ORCID: 0000-0001-6161-3511, E-posta: betul.aydogan@cbu.edu.tr

Giriş

Batı Avrupa'da Rönesans ile başlayan modernleşme süreci; Aydınlanma, sanayileşme, Fransız İhtilâli ve sonrasındaki bir dizi gelişmelerle ivme kazanmıştır. Alan Toraine modernleşmeyi “eylem halindeki modernlik” olarak nitelendirirken daha özel ve yaygın anlamıyla modernleşme, “Batı düşünce geleneği içerisinde Batı dışı toplumların gelişmesi problemini temel alan ilk sistemli kuramsal çerçevenin kilit kavramıdır.” Toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel değişim sürecine işaret eden modernleşme; Batı dışındaki toplumların Batı'ya doğru attıkları adımlara işaret etmektedir (Altun, 2022). Dolayısıyla Batı dışındaki toplumlar için bu süreç, aynı zamanda bir Batılılaşma ve Avrupalılaşma anlamına gelir.

Modernist yaklaşımların neredeyse tamamı, modernleşme olgusunun milletleşme ve bu süreçle beraber işleyen milliyetçilik ile eşzamanlı olduğunu kabul etmektedir. (Aydın, 2000, s. 58). Fransız İhtilâli'nin ardından ortaya çıkan “kendi kaderini tayin etme” anlayışının baskın duruma getirilmesiyle “uluslar, ulus-devlet şeklinde örgütlenip kendini ulusal kimlikle” tanımlarlar ve kendilerini bu kimliğe ait hissederler (Şimşek, 2008, s. 28).

Millî kimliğin iki asli unsurundan bahsetmek mümkün: biz ve öteki.¹ Millî kimlik, başkasından farklılaşmakla anlam kazanacağından “öteki”, bu kimliğin belirlenmesinde daha önemlidir. “Biz” ise “öteki”ne bağlıdır ve belirleyicilik açısından tâli unsur olarak nitendirilebilir. Bu noktada Erözden, “biz” ve “öteki”nin oluşturulmasının en etkili araçları olarak okul, ordu ve siyasal katılmaya işaret eder. Askerlik, toprak parçasının düşmana karşı savunulmasıyla yurttaşlarda “biz” bilincini ve millete aidiyet duygusunu güçlendirir. Siyasal katılım, bireyi politik millet ile özdeşleştirir. Eğitim ise ortak simge ve değerlerin benimsetilerek millî kimliklerin inşasına katkı sağlar. Tarihsel olarak en etkili milletleştirme araçlarından kabul edilen zorunlu eğitim ile başta millî dil olmak üzere ortak kültürün temel unsurları benimsetilir (Sadoğlu, 2010, s. 22-23).

Millî diller, hem millî kültürlerin oluşumunda hem bu kültürün kuşaktan kuşağa aktarımında hem de millî farklılıkların yansıtılmasında etkilidir. Dil, sadece bir iletişim aracı değil milletleştirmenin ve kolektif kimliğin inşasının başat ögesi durumundadır (Sadoğlu, 2010, s. 26). Buna bağlı olarak dilin kodlanmasının, daha özel ifadeyle yazılaştırılmasının aracı olan alfabe, milletin karakterize edilmesinde, millî kimliğin inşasında temel ölçütlerdendir. Millî kimliğin inşası sürecinde yeni bir alfabenin benimsenmesi veya mevcut alfabenin ıslah edilmesi; sembolik ve kültürel değerlerin temsil edilmesi, modernleşme çabaları ve okuryazarlığın artırılması bakımından önemlidir. Dolayısıyla alfabeye ilgili meseleler; modernleşme ve millî kimlik inşası sürecinin bir parçasıdır.

Bu çalışmada modernleşme ve millî kimliğin oluşmasında önemli rol oynayan alfabe meselesi, Azerbaycan'da Arap alfabesinden Latin alfabesine, Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş süreci örneğinde ele alınmıştır. Bu iki alfabe değişiminin değerlendirilmesi sebebiyle makale; Azerbaycan'da modernleşme ve millî kimlik inşasının başladığı ve buna paralel olarak alfabe tartışmalarının ve çalışmalarının gündeme geldiği 1850'lerden Azerbaycan Türkçesinin Kiril harfleriyle yazılması kararının alındığı 1939 yılına kadar olan dönem ile sınırlandırılmıştır. Çalışma, 19 ve 20. yüzyılda Azerbaycan'da değişen siyasal dengelerin ve bu değişime bağlı olarak ortaya çıkan anlayışların alfabe meselesi üzerindeki etkisini açıklamayı amaçlamıştır. Çalışmada Azerbaycan'da alfabe tartışmalarına geçmeden önce Azerbaycan'da modernleşme sürecinde millî kimliğin gelişimi hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ardından Azerbaycan'daki

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Şener, 2023, s.82-83).

alfabe tartışmaları ve alfabe değişiklikleri, sınırlandırılan dönem çerçevesinde kronolojik olarak incelenmiştir.

1. Azerbaycan'da Millî Kimliğin Gelişimi: 19. Yüzyıldan 20. Yüzyılın Ortalarına Kadar

Azerbaycan'da modernleşme sürecinde millî kimliğin inşası, 19. yüzyılda Çarlık Rusyası hâkimiyeti altında başlamıştır. Bu süreçte Azerbaycan millî kimliğinin gelişmesinde ve şekillenmesinde sadece dünyadaki siyasal ve ekonomik gelişmeler değil Çarlık yönetiminin Azerbaycan'da uyguladığı yönetim ile Çarlık Rusyası'nın eğitim, dil, kültür ve din alanındaki politikaları önemli rol oynamıştır (Turan, 2018, s. 431).

Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan'ın verimli topraklarına Ermeni ve Rus göçmenleri yerleştirmesi; basın sansürü, ağır vergiler ve okullarda Ruslaştırma siyaseti uygulaması Azerbaycan toplumunun her katmanında tepkiye yol açmıştır. Bu haksız uygulamalar, Azerbaycan toplumunda Rus karşıtı tutumlara neden olmuştur. Egemen yabancıya karşı ortaya çıkan bu farklı olma tepkisi, çağın gereksinimleri doğrultusunda milletleşme sürecinin başlamasında etkili olmuştur (Açikkaya 2010, s. 417).

Çarlık Rusyası hâkimiyetindeki Azerbaycan'da eğitim alanında gerçekteşen faaliyetler, millî kimliğin gelişiminde önemlidir. Çarlık yönetimi, Rusça bilen ve hükümete sadık yerel memurlar yetiştirmek amacıyla özellikle 1830-1840 yılları arasında Azerbaycan'ın önemli merkezlerinde yeni okullar açmıştır. Ruslaştırma siyaseti çerçevesinde açılan bu yeni tip okullara ilk zamanlar sınırlı sayıda Müslüman öğrenci devam etmiştir. Bu sınırlı sayıdaki öğrencilerden bir kısmı, daha sonra eğitimlerine Moskova, Petersburg ya da çeşitli Avrupa şehirlerinde devam etmiştir. Böylelikle Avrupa'daki halkçı, hürriyetçi, milliyetçi fikir akımlarından etkilenen; Batı medeniyetini tanıyan ve Rusça konuşabilen gençler, ülkelerine döndüklerinde Azerbaycan'ın ilk aydın grubunu oluşturmuşlardır. Bu aydınlar zümresi, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Azerbaycan'da entelektüel modernleşmeyi başlatarak millî bilicinin aşılanması, millî dilin canlanması vb. konularda faaliyetlerde bulunmuşlardır (Turan, 2018, s. 431-432).

Azerbaycan'da millî kimliğin gelişimine katkı sağlayan unsurlardan biri de Azerbaycan da petrol sanayisine dayalı kapitalist gelişmelerin sonucunda az sayıda da olsa Azerbaycan'da bir millî burjuvazinin meydana gelmesidir. Hacı Zeynelabidin Tağıyev, Ağabala Guliyev, şemsi Esadullayev vb. isimlerin yer aldığı bu burjuvazi; eğitim, basın-yayın ve kültür faaliyetlerini destekleyerek millî kimliğin şekillenmesinde etkili olmuştur (Turan, 2018, s. 433).

Azerbaycan'da millî basının oluşması ve yaygınlık kazanması, millî bilincin gelişmesini sağlayan bir diğer faaliyettir (Turan, 2018, s. 434). Hasan Bey Zerdabi'nin 1875-1877 yılları arasında Bakü'de Azerbaycan Türkçesiyle çıkarmaya başladığı *Ekinçi*² gazetesi, ardından Zerdabi'nin çabalarıyla 1879-1881 yıllarında yayımlanan *Ziya*, 1881-1884 yıllarında çıkarılan *Ziya-yı Kafkasiye* ve edebî bir dergi olan *Keşkül*³ (Swietochowski, 1988, s. 47-48); Azerbaycan'da millî kimlik inşasında önemli rol üstlenmiştir. *Keşkül*'de ümmet ve millet kavramları arasındaki fark ilk kez kesin olarak belirlenmiş; ayrıca millet kavramı ilk defa kültürel bir anlamda kullanılmıştır. Ümmetten millet anlayışına geçiş sürecinde milletin belirleyici unsurları, dili, alfabesi konusunda hararetili tartışmalar başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru bu

² Bu gazete, Rusya'daki Türk toplumları arasında millî uyanışın dönüm noktası olarak anılmaktadır (Swietochowski, 1988, s. 47).

³ *Ziya*, *Ziya-yı Kafkasiye* ve *Keşkül* dergi ve gazeteleri, Tiflis'te Ünsizade kardeşler tarafından yayımlanmışlardır (Özkaya, 2015, s. 119).

tartışmalar, özellikle “Türklük”, “Azerbaycanlılık” ve “Müslümanlık” konularında yoğunlaşmıştır. Yüzyılın ortalarında Azerbaycan halkı arasında “ümme” fikri daha yaygın olmasına rağmen yüzyılın sonuna yaklaşıldığında “Türkçülük” anlayışının önemli ölçüde benimsendiğini söylemek mümkün (Turan, 2018, s. 434).

20. yüzyılın başlarında meydana gelen üç ardışık siyasi olay (1905 Rus Devrimi ve ardından Ermenilerle yaşanan çatışmalar, 1906'daki İran Anayasa Devrimi ve onun çöküşü, Osmanlı Devleti'nde Türkçüleri iktidara getiren 1908 Devrimi), Azerbaycan'da Türklüğe dayalı millî duyguları uyandırmış ve Türk köklerine yönelik ilgiyi arttırmıştı. Bu Türkçülük anlayışının Osmanlı Türkleriyle ilişki olarak nasıl tanımlanacağı meselesi gündeme gelmiştir. Ali Bey Hüseyinzade, *Füyuzât*'ta⁴ Azerbaycan'daki ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türkleri Oğuz Türklerinin torunları olarak tanımlayarak bir tür birleşme çağrısında bulunmuştur. Mehmed Emin Resulzade'nin direktifleriyle kurulan *Açık Söz* gazetesi de bu Türkçülük anlayışını desteklemiştir. Buna karşılık *Molla Nasreddin*⁵ etrafında toplanan aydınlar, Azerbaycan kimliğinin Osmanlılardan ayrı olarak gelişmesi gerektiğini savunmuşlardır (Yılmaz, 2015, s. 514). Millî kimliğin tanımlanmasında *Füyuzât* etrafında toplanan Türkçüler ile *Molla Nasreddin* çevresinde toplanan Azerbaycancılığın Türkçülük-Azerbaycancılık tartışmaları, Çarlık rejiminin sonuna kadar devam etmiştir. Çarlık rejiminin sonuna gelindiğinde Azerbaycan'da millî kimliğin gelişiminde Türklük, Azerbaycanlılık, laiklik ve Müslümanlık olmak üzere dört baskın unsurun hâkim olduğunu söylemek mümkündür (Turan, 2018, s. 435).

1918 yılında Mehmed Emin Resulzade önderliğinde bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan edilir. Azerbaycan'da modern millî kimliğin gelişiminde bu cumhuriyetin kurulması önemli aşamadır. Çünkü bilindiği üzere millî kimliğin şekillenmesi için millî devletin kurulması bir dönüm noktasıdır (Süleymanlı, 2006, s. 128).

1911 yılında M.E. Resulzade, Abbasgulu Kazımzade, M. A. Rasuloğlu, V. Mikayılov, T. Nağioğlu tarafından kurulan Müsavat partisi; Türkçülük düşüncesinin siyasi zemine geçmesi olarak görülmüştür. Müsavat, “Müslüman birliği” görüşüyle çalışmalarına başlamıştır (Süleymanlı, 2006, s. 117-118). Sonrasında parti, “ideolojik olarak İslâmcılıktan Türkçülüğe geçiş yapmış” ve laik bir yönetim anlayışını benimsediğini belirtmiştir. Partinin ideoloğu olan Resulzade, Türk topluluk ve devletlerinin birliği yönündeki çabaları kesintiye uğratacağı endişesiyle Azerbaycan dili anlayışına karşı çıkmıştır (Turan, 2018, s. 435). Ancak 11 Mayıs 1917'de Moskova'da toplanan Genel Rusya Müslümanları Kongresi'nde Resulzade, Türk topluluklarının aynı köke bağlı olduklarını bunun yanında bölgesel özelliğe bağlı olarak farklı kimliklerinin geliştiğine dikkat çekmiştir (Süleymanlı, 2006, s. 126-127). Swietochovski'ye göre Cumhuriyet döneminin başlamasından sonra milliyetçilik, yeni bir tanım kazanmıştır. Azerbaycan, Türk dünyasının bir parçası olarak kabul edilmiş; fakat kendi başına bir millî devlet olarak benimsenmiştir. Müsavat, “Türk birliği” parolası yerine Azerbaycan millî devleti

⁴ Ali Bey Hüseyinzade tarafından yönetilen *Füyuzat* dergisi, 1906-1907 yıllarında haftalık olarak yayımlanmıştır. Bu dergi etrafında toplanan aydınlar, Azerbaycan'ın ve Osmanlı Devleti'nin tek bir dil ve kültür çatısı altında biraraya gelmesi yönünde çaba göstermişlerdir. Onların çabaları, Azerbaycan'da Türkçülüğün güçlenmesine katkı sağlamıştır (Akpınar, 1994, s. 93).

⁵ 1906-1907 yıllarında Celil Memmedguluzade ve Ömer Faik Numanzade tarafından Tiflis'te haftalık olarak yayımlanmıştır. Kendine ait bir edebî ekol oluşturan bu dergi çevresinde toplananlar; toplumun yeniden inşasında, Azerbaycan edebiyatında demokratik düşüncenin canlanmasında ve Azerbaycan milliyetçiliğinin şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Bu derginin yazar kadrosunda bulunan Abdürrahim Bey Hakverdili, Eligulu Gamküsar, M.S. Ordubadi, Eli Razi, Feridun Bey Köçerli, Ö.F. Numanzade, Eli Nazmi, Gurbanali Şerifzade, Selman Mümtaz gibi şahsiyetler; Azerbaycan'ın yenileşme hareketinde önemli role sahip sahiptir (Akpınar, 1994, s. 93-94).

anlayışından hareket etmiştir (1988, s. 195-196). Tüm bunlardan yola çıkarak Müsavat'ın ideolojisinin İslâmcılıktan Türkçülüğe, Türkçülükten Azerbaycancılığa evrildiği şeklinde yorumlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde benimsenen anlayışa bağlı olarak kültürel alanda yapılanma süreci başlamıştır. Millî kimliğin inşasında dil ve eğitim politikalarında dikkat çeken adımlar atılmıştır. Eğitim sisteminin yenileştirilmesi ve dünya talim-terbiye sistemine uyumlaştırılması yolunda çaba gösterilmiştir. Eğitim sisteminin millileştirilmesini hızlandırmak için Azerbaycan Türkçesinde ders kitaplarının hazırlanmasından sorumlu komisyon oluşturulmuştur. Komisyonun çalışmaları sonucunda yaklaşık bir yıl içinde ilk ve ortaokullar için Azerbaycan Türkçesinde ders kitapları hazırlanmıştır. Ayrıca 27 Haziran 1918'de Azerbaycan Türkçesi, devlet dili statüsüne yükseltilmiştir (Süleymanlı, 2021, s. 65). Devlet dilinin adı, "Türkçe" olarak adlandırılmıştır (Aydoğan, 2023, s. 62).

27 Nisan 1920 tarihinde XI. Kızıl Ordu tarafından işgal edilen Azerbaycan'da 28 Nisan 1920'de Sovyet hâkimiyeti ilan edilmiştir (Süleymanlı, 2006, s. 146-147). Sovyetler Birliği'nin kurulması, Azerbaycan'da ve diğer Türk ülkelerinde millî kimliğin gelişimini derinden etkilemiştir.

Çok milletli yapıya sahip Sovyetler Birliği, Çarlık Rusyası'nı "halklar hapisanesi" olarak adlandırmış olsa da Çarlık yönetiminin özellikle Rus olmayan toplumlara uyguladığı politikalarını devam ettirmiştir. Bolşevikler, ilk zamanlar ulusal soruna "kendi kaderini tayin etme" ilkesini de dikkate alarak demokratik bir tutumla yaklaşmışlar; ancak bu tutum, kısa vadeli olmuştur. Özellikle Stalin'in tek adam yönetimiyle Sovyetler Birliği'nde "katı merkeziyetçi" anlayış kendini göstermiştir (Turan, 2018, s. 437-438).

Sovyetler Birliği, Marksist ideolojiye dayanan politikayla ulusüstü kimlik oluşturmayı amaçlamıştır. Bu politika; milletlerin, kültürlerin, dinlerin ve sınıfların kademeli bir şekilde uluslararası, sınıfsız bir kimlik bünyesinde eritilmesine dayanmaktadır. Böylece söz konusu politikayla "Sovyet insanı" (Homo-Sovieticus) kimliğinin inşası hedeflenmiştir. Bu kimlik; etnik, dinî, kültürel bağları bulunmayan Sovyet ideolojisi temelinde şekillendirilmiş yapay bir kimlik modeli niteliğindedir. Sovyetler Birliği bünyesindeki toplumların önceki kimliklerinin "Sovyet insanı" kimliğiyle kısa sürede değiştirilmesi, mümkün görünmemiştir. Bu sebeple Sovyet yönetimi; toplumların kimliklerini "parçala-yönet" stratejisiyle bölmeyi, onlar için ayrı ayrı kimlikler oluşturduktan sonra ulusüstü "Sovyet insanı" kimliğini inşası etmeyi planlamıştır (Garibova, 2012, s. 13-15).

Sovyet yönetimi tarafından mevcut kimliklerin parçalanması için millî yazın dilleri ve kültürleri aracılığıyla "yeni etnoslar" oluşturulmuştur. Bunun için ülke sınırlarının yeniden çizilmesi, Arap ve Fars dilinde/alfabesinde olan yazının yok edilmesi, dil yapısına müdahale edilerek Türk lehçelerinin birbirinden uzaklaştırılması, birleştirici niteliğe sahip dinin yasaklanması, Arap alfabesinin kaldırılması, Türkiye ile bağ kurulmasının engellenmesi gibi yöntemler uygulanmıştır. Arap alfabesi, cahillik ve geri kalma ile ilişkilendirilmiştir. Rusça evrensel kültürün ve gelişmenin bir aracı olarak gösterilmiştir (Garibova, 2012, s. 15-16). Sovyetler, cumhuriyetleri birbirinden ayırırken azınlıkların titüler nüfusla kaynaşarak cumhuriyetlerin kendi içinde homojenleşmesini istemiştir. Bu sebeple Birlik üyelerine toprak ve özerklik vererek onların kendilerine özgü kültürlerini geliştirmelerini desteklemiştir (Turan, 2018, s. 438).

Sovyet iktidarının kimlik oluşturma politikalarının Azerbaycan'daki uygulamalarında ve bu süreçte Azerbaycan'da millî kimliğin gelişiminde dikkat çeken hususları Nesib Nesibli (Nesibli, 2001, s. 144-145), şu şekilde sıralamıştır:

1. Sovyet hâkimiyetindeki diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Azerbaycan'da da millî bilinci etkileyen unsurlar, engellenmeye çalışılmış ve kültür soykırımı uygulanmıştır. Millî kimlik, "Türk" iken "Azerbaycanlı"; bu kimliğin konuştuğu dil ise "Türk dili" iken "Azerbaycan dili" olarak adlandırılmıştır. "Azerbaycan dili"ni yazılması için ise önce Latin alfabesi, sonra da Kiril alfabesi seçilmiştir. Soyadlarının sonuna Rusça ekler olan "+ov" ve "+yev" getirilmiştir. Bunların yanında etnik aidiyet gösteren millî bayramlar yasaklanmış; dinin rolü cenaze merasimleriyle sınırlandırılmıştır. Millî bilinci oluşturanın temel araçlarından olan tarih çalışmalarında İranizm desteklenerek Azerbaycan, Türk dünyasından soyutlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmalarda "Sovyet insanı" anlayışı dayatılmıştır.
2. Sovyet Azerbaycan'ı modernleştirilerek yeniden Ruslaşmış sosyal, siyasal ve kültürel elit oluşturulmuştur.
3. Sovyet politikasının millî kültürü yok etme ve Ruslaştırma çabasına karşı millî aydınlar, direniş göstermişlerdir. Edebiyat, tarih gibi alanlarda millî varlığı, kültürü savunarak genç nesle millî bilinci aktarmaya çalışmışlardır.
4. Sovyet iktidarı, "sosyalist toplum avantajları" propagandası yapmak için 1940'ların sonlarında Güney Azerbaycan konusundaki yasağı kaldırmıştır. Böylelikle Sovyet Azerbaycan vatandaşlarında "Birleşik Azerbaycan" düşüncesinin oluşmasını desteklemişlerdir.
5. Sovyet döneminde milli siyasi düşüncenin gelişimi misyonunu siyasi muhaciret üstlenmiştir. Onlar; M. E. Resulzade, M. Mehmedzade gibi fikir adamlarının "yeni Turan" anlayışını benimseyerek Türk topluluklarının kendi bağımsız devletlerini kurmalarını ve bu devletler arasında sıkı ilişkilerin oluşturulmasını savunmuşlardır. Azerbaycancılığı Türkçülüğe karşı bir anlayış değil, onu tamamlayan bir düşünce olarak tanımlamışlardır.

Dolayısıyla Sovyet döneminde Azerbaycan'da "Azerbaycanlı" kimliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu kimliğe Sovyet yönetimi ve millî aydınlar, farklı açılardan yaklaşmışlardır. Sovyet yönetimi; Azerbaycanlı kimliğini Azerbaycan Türklerini Türk dünyasından ayırmak, Türk kimliğini yok etmek, onları Sovyetleştirmek için inşa etmiştir. Oysa muhaceretteki millî aydınlar, Resulzade'nin anlayışını devam ettirerek diğer Türk topluluklarıyla aynı köke sahip olan ve Türkçülüğün tamamlayıcısı olarak yorumladıkları bir Azerbaycanlı kimliği gelişimi için çaba göstermişlerdir.

Yukarıda kısaca bahsedilen Azerbaycan'da millî kimlik meselesinin güçlü sembollerinden biri kuşkusuz alfabe olmuştur. Azerbaycan'daki alfabe değişiklikleri; millî kimliğin şekillenmesinde, inşasında ya da kültürel bağların zayıflamasında etkili olmuştur. Geçmişin kültürel izlerinin silinmesinde ve millî aidiyetin yansıtılmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Belirlenen ideoloji, benimsenen anlayış ve değişen rejim; alfabe meselesine yansımıştır. Alfabe ve millî kimlik arasındaki bu ilişkiden hareketle çalışmanın devamında Azerbaycan'da Arap alfabesinden Latin alfabesine, Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş süreci ele alınmıştır.

2. Yeni Alfabe İçin İlk Girişimler: Mirze Feteli Axundzade ve Takipçileri

Azerbaycan'da alfabe ıslahına ilişkin ilk ciddi girişimin ve bilimsel esaslara dayalı ilk kapsamlı çalışmanın Mirze Feteli Ahundzade'ye ait olduğu kabul edilir.⁶ Ahundzade, İslâm

⁶ Muradhan Cahangirov (1978, s. 168), bazı kaynak ve arşiv belgelerine göre Azerbaycan'da alfabenin ıslahı/değişikliği meselesiyle ilgili ilk girişimcilerin A. Bahıhanov ve M.İ.Saraçov olduğunu söyler. "S. S. Uvarova" başlıklı 22 Aralık 1838 tarihi arşiv belgesine göre Saraçov'un 1837-1838 yıllarında *Tatarskya Tatarskaya Azbuka*

dünyasında okuma-yazma oranının düşük olduğunu ve bu sebeple İslâm dünyasının Batı medeniyeti karşısında geri kaldığını ileri sürmüştür. Bu sorunun çözümü için de öncelikle herkes tarafından kolay öğrenilebilecek bir alfabenin hazırlanıp uygulanmasını gerekli görmüştür (Sadoğlu, 2003, s. 216-217).

Bu düşüncelerle yola çıkan Ahundzade, bir dizi alfabe çalışması hazırlamıştır. Ahundzade, kullanılan Arap alfabesini ıslah etme projesiyle faaliyetlerine başlamış, ancak ilerleyen zamanlarda Arap alfabesinin Türklerin dili için uygun olmadığını savunup Latin alfabesi esasında hazırladığı taslakla alfabe değişikliğini savunmuştur. Ahundzade'nin eserlerini yayına hazırlayan Hemid Memmedzade (1988, s.6), çalışmasının ön sözünde Ahundzade'nin mektupları esasında onun alfabe faaliyetlerini üç safhada değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeye göre Ahundzade, birinci ve ikinci safhada Arap harflerinin ıslah edilmesini önerirken üçüncü safhada mevcut alfabenin değiştirilerek Latin alfabesinin hayata geçirilmesi için çaba göstermiştir. Birinci safhada yazı şeklini olduğu gibi korumuş; ancak yazımda gösterilmeyen ünlü harfler için işaretler belirleyerek onların harflerle birlikte yazılmasını ve bütün noktaların atılmasını teklif etmiştir. Ayrıca birbirinden ayırmak için nokta kullanılan harflerin noktalarını kaldırarak bunlar için de yeni işaretler geliştirmiştir. İkinci safhada Arap alfabesindeki tüm noktaları kaldırmış, harflerin bitişmeden ayrı ayrı yazılmasını önermiştir. Bu safhada da tüm ünlülerin yazıda gösterilmesini teklif etmiştir. Üçüncü safhada ise Latin alfabesine geçilmesi gerektiğini söylemiştir. Soldan sağa doğru yazılan bu yeni alfabede de Arap harflerinin ıslahı çalışmasında olduğu gibi tüm noktaların atılmasını ve telaffuzdaki tüm ünlü harflerin gösterilmesini önermiştir (Məmmədžadə, 1988, s. 5-6).

Ahundzade'nin alfabe meselesine dair düşüncelerine ilk olarak 1854 yılına ait mektuplarında rastlanılmaktadır; ancak Ahundzade, bu konudaki ilk sistemli çalışmasını 1857'de hazırlamıştır (İsaxanlı, 26 İyun 2010, s. 2; İbrahimov, 2018, s. 22). O, otobiyografisinde "Miladi 1857 yılında İslam alfabesini değiştirmek için Fars dilinde bir kitapçık⁷ yazıp alfabeyi değiştirmenin vacip mesele olduğunu bu kitapçıkta gösterdim." (Axundzadə, 2005, s. 218; İbrahimov, 2018, s. 22) ifadesiyle söz konusu çalışması hakkında bilgi vermiştir.

Ahundzade, 1863'te Tiflis'ten İstanbul'a giderek⁸ Arap alfabesinin ıslahı hakkında hazırladığı kitapçığı Sadrazam Fuat Paşa'ya sunduğunu ve projesinin *Cemiyet-i İlmîye-i*

adlı Azerbaycan Türkçesiyle bir alfabe kitabı hazırladığını; ancak şimdilik bu alfabe kitabına dair detaylı bilginin olmadığını, bu sebeple de söz konusu kitap hakkındaki düşüncelerinin kesin olmadığını belirtir. Ayrıca Cahangirov, alfabe ıslahıyla ilgili ilk çalışmaların Ahundov'a ait olduğu bilgisinin bilimsel çalışmalarda genel kabul olduğunu altını çizer.

Nazif Elekberoğlu Gahramanlı (Qəhrəmanlı, 2002, s. 10), ise *Köhnə-Yeni Əlifba* (Köhnə-Yeni Əlifba) adlı çalışmasında Arap alfabesinin zorluğu ve bununla ilgili çözüm arama konusunda ilk yayınların Mirze Kazımbey'e ait olduğunu ifade eder. Mirze Kazımbey'in 1832'de (Ahundzade'den 25 yıl önce) *Eshabi-Seyyar* (Əshabi-Səyyar) kitabında yazdığı ön sözde Arap harflerinin zorluğundan bahsettiği; daha sonra *Derbendname*'deki (*Dərbəndnamə*) ön sözde ve *İslam* adlı araştırmasında yine benzer düşünceleri dile getirdiği bilgisini verir. Bununla birlikte Gahramanlı (Qəhrəmanlı), alfabe konusunda ilk kapsamlı çalışmaların Ahundzade'ye ait olduğunu söyler.

⁷ *Ərəbcə, Farsca və Türkcədən İbarət Olan İslam Dillərinin Yazısı Üçün Yeni Əlifba* (Arapça, Farsça ve Türkçeden İbarət Olan İslâm Dillerinin Yazımı İçin Yeni Alfabe) başlıklı bu metnin tamamı için bkz. Axundov, 1988, s. 17-44; Axundzadə, 2005, s. 15-19.

⁸ İstanbul'da Ahundzade'nin hedefine ulaşması için uygun bir ortam vardır. 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla başlayan yenileşme süreci, alfabe reformu düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Tanzimat Dönemi'nde Arap alfabesinin problemlerine ilişkin düşüncelerini ilk dile getiren kişi ise Batı'da eğitim almış bir aydın değil medrese eğitilmiş Ahmet Cevdet Paşa'dır. Ahmet Cevdet Paşa, 1851 yılında yazdığı *Kavaid-i Osmaniye* adlı eserinde Arap alfabesinde karşılığı olmayan Osmanlı Türkçesindeki bazı sesler için gerekli düzenlemelerin yapılması gerektiğini yazmıştır. Bunun üzerine konu, Encümen-i Daniş'e taşınmış ve bu encümende harf karşılığı olmayan sesler için yeni

Osmaniye tarafından müzakere edildiğini aktarır. Müzakere sonucunda projenin beğenildiğini ancak harflerin bitişik yazılmış olmasının matbaa işlerinde zorluk çıkaracağı gerekçesiyle bu alfabe ıslahı önerisinin kabul edilmediğini belirtir. Bunun üzerine Osmanlı ricaline ikinci bir teklif sunduğunu söyler. Ahundzade'nin bu teklifine göre harfler; Batılıların yazısındaki gibi bitişmeden yazılmalı, harflerdeki tüm noktalar çıkarılmalı, şekiller Latin alfabesinden seçilmeli, yazının yönü soldan sağa doğru olmalı, ünlü harflerin hepsi yazıda gösterilmelidir. Ancak Ahundzade, bu teklifinin de geri çevrildiğini ifade eder (Axundzadə, 2005, s. 218).

Ahundzade, tekliflerinin reddedilmesinde İstanbul İran Büyükelçisi Mirze Hüseyin Han'ın etkili olduğunu söyler. Tiflis'te Şark dilleri mütercimliği yapan ve tiyatro yazıları yazmış olan Ahundzade, 1857'de yazdığı kitapçıktan önce *Temsilat ve Yusif Şah'ın Hikayesi* (Təmsilat ve Yusif Şahın Hekayəsi) adlı Türkçe iki oyun yazmıştır. *Temsilat*'ta İran hakkında eleştirel ifadeler vardır. Ahundzade, bu ifadelerden dolayı Mirze Hüseyin Han'ın kendisine kin beslediğini ve onu Osmanlı devlet büyüklerine İslâm karşıtı olarak tanıttığını ileri sürmüştür (Axundzadə, 2005, s. 218-219).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ahundzade'nin alfabe teklifini kabul etmesi, Çarlık yönetimindeki Türkler arasında alfabe reformunun gerçekleşmesi açısından önemlidir. Çünkü Ahundzade, alfabe teklifinin Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul görmesi hâlinde bu alfabe Çarlık Rusyası'nda yaşayan Türklere resmen öğretmek ve onlar arasında yaymak için Çarlık yönetimine başvurma düşüncesindedir (Şirin, 2020, s. 224).

Ahundzade, İstanbul'da alfabe konusunda amacına ulaşamamış ve Tiflis'e geri dönmüştür. Tiflis'te Arap alfabesi ıslahı çalışmalarına devam etmiştir (Axundzadə, 2005, s. 2018-219). Ahundzade, İstanbul'da tanıştığı Melkum Han'ın hazırladığı alfabe taslağından⁹ aldığı ilhamla 1868'de başka bir alfabe taslağı daha hazırlamıştır. Bu taslakta hareketler ünlüleri karşılamış ve hareketlerin hepsi birer harf olarak kabul edilmiştir. 1857'de hazırladığı projede olduğu gibi burada da harflerdeki noktaları kullanmamıştır. Ayrıca matbu yazıda harfleri bitişik olarak göstermemiştir. Alfabe taslağını önce İran Tiflis Konsolosluğuna ardından Melkum Han'a göndermiş ve bunu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye iletmesi konusunda ricada bulunmuştur. Ancak Ahundzade'nin bu teklifleri de sonuçsuz kalmıştır (Şirin, 2020, s. 224).

Ahundzade, alfabe reformu için uzun yıllar çaba göstermiştir. Amacına ulaşabilmek için de İran ve Osmanlı ricaline, aydınlarına pek çok kez mektup göndermiştir. İstanbul'da yayımlanan *Hakayık* gazetesinin redaktörüne 1873 yılında gönderdiği mektupta yeni alfabe için iki seçenekten bahsetmiştir. Biri ıslah edilmiş sağdan sola yazılan Arap alfabesi, diğeri de soldan sağa yazılan Latin esaslı bir alfabedir. Her iki alfabe taslağını mektuba eklemiş ve bunların halk temsilcilerine sunulmasını istemiştir. Eğer her iki taslağı da beğenmezlerse onlardan daha iyi bir alfabe hazırlamalarını talep etmiştir. Ancak hazırlayacakları bu alfabede harflerde noktalar

işaretlerin hazırlanarak alfabe ıslahının yapılması kararı alınmıştır. Encümenin 1851'de aldığı bu karar uygulanmamıştır; ancak alfabe sorunu dile getirilmeye devam etmiştir. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kurucusu Münif Paşa, 1862 yılında Cemiyet'teki konferansta Arap harflerinin sadece okuma-yazmada sorun teşkil etmediğini matbaa işlerinde de zorluk oluşturduğunu belirtmiştir. Bunun için de Batı'daki gibi pratik bir alfabenin uygulanmasını önermiştir. Basım maliyetlerini düşürecek olan bu değişiklik sayesinde kitapların halk tarafından kolaylıkla temin edileceği, böylece toplumdaki okur-yazarlık oranının artacağı yönündeki düşüncelerini açıklamıştır (Sadoğlu, 2003, s. 216). Onun bu düşünceleri, Ahundzade'nin fikirlerine yakındır. Bir yıl sonra Münif Paşa'nın alfabe ıslahı hakkında söyledikleri ve Cemiyet'in Ahundzade'nin projesi ile ilgili kararı, *Mecmûa-i Fünûn*'da yayımlanmıştır. Bununla beraber Münif Paşa, alfabe ıslahı konusunda bir proje hazırlamamış; hangi konularda alfabe ıslahı yapılması gerektiğini sıralamıştır (Rüstemli, 2016, s. 162-163).

⁹ Melkum Han, hazırladığı alfabe taslağında Arap harflerinin bazı şekillerini korumuş, ancak harfleri bitişik yazmamıştır. Ayrıca bütün hareketleri göstermiştir (Şirin, 2020, s. 224).

olmamalı, yazıda tüm ünlüler gösterilmeli ve her bir harf sadece bir sese karşılık kullanılmalıdır (Axundzadə, 2005, s. 172-173).

Ahundzade (2005, s. 192; Axundov, 1988, s. 240), 1875'te İran'da Kaçar Hanedanı'na mensup olan Ferhad Mirze'ye yazdığı mektupta ise yazı sisteminin değiştirilmesi konusundaki düşüncesini açıkça ifade eder. Bu mektupta alfabe meselesiyle ilgili üç öneri¹⁰ sunmuştur. Birinci ve ikinci önerisi ıslah edilmiş Arap alfabesi, üçüncü önerisi ise Latin harfleri esasında hazırlanmış alfabedir¹¹. Ahundzade, sunduğu bu önerilerin ardından "Bu üç fikirden benim zannımca, üçüncü fikir daha üstün ve maksada daha yakındır. Çünkü onunla okumak, yazmak ve basım işleri daha kolaylaşmış olur." ifadelerini yazarak asıl düşüncesinin Arap alfabesinin Latin alfabesiyle değiştirilmesi olduğunun altını çizer.

Ahundzade, ömrünün sonuna kadar alfabe konusundaki düşüncelerini gerçekleştirmek için çabalamıştır. Ancak ne Arap harflerinin ıslahı ne de Latin esaslı yeni yazı sistemine geçişle ilgili olumlu sonuç alabilmiştir.

Ahundzade'nin alfabe değişikliğine dair düşünceleri pek çok aydın tarafından desteklenmiştir. Mirze Kazımbey, bu aydınlardan biridir. Paris'ten Ahundzade'ye gönderdiği 6 Kasım 1869 tarihli mektupta Mirze Yusif Han; Mirze Kazımbey'in Ahundzade'nin alfabe taslağıyla ilgili olumlu düşüncelere sahip olduğuna dikkat çeker. Mirze Yusif Han, mektubunda Ahundzade'nin hazırladığı alfabeyi Petersburg'tan Paris'e gelen Mirze Kazımbey'e verdiğinden, Mirze Kazımbey'in de alfabeyi alıp onun hakkında olumlu bir makale yazmayı vadettiğinden bahseder (Axundzadə, 2005, s. 233). Bir başka mektupta da Ahundzade, Mirze Kazımbey'in alfabe konusunda kendisini desteklediğini dile getirir. Haziran 1870 tarihinde Mirze Melkum Han'a yazdığı bu mektupta Ahundzade, bu desteğı şu sözlerle ifade eder: "Lakin Kazımbey alfabenin değiştirilmesi fikrini tasdik ediyor. Bu adamı hakiki âlim, akli başında ve saygıdeğer bir insan olarak saymak gerekir." (Axundzadə, 2005, s. 104 ve 292; Quliyev, 1987, s. 12).

Alfabe meselesinde Ahundzade'nin yanında yer alan bir başka isim, Ağa Bey Yadigarov'dur (1823-1892). Ancak İsahanlı, Yadigarov'un alfabe faaliyetleri ile ilgili somut bir bilgiye rastlamadığını belirtir. Bununla ilgili tek bilginin Ahundzade'nin Şahzade Celaleddin Mirze'ye yazdığı mektupta yer aldığını ifade eder. Bu mektuba göre Ağa Bey Yadigarov; Ahundov'a Arap, Fars ve Türk alfabelerinin değişmesi konusundaki düşüncelerini yazmış ve Ahundov'dan bunları okumasını rica etmiştir. Yadigarov; Müslümanların Avrupalılardan geride kalmasının alfabedeki kusurlardan kaynaklandığını, bu meselenin çözümü için ise çocukların okurken zorluk çekmeyeceğı bir alfabenin hazırlanması gerektiğini ileri sürmüştür (İsaxanlı, 2011, s. 44-45).

Yeni alfabe meselesiyle ilgili bahsedilmesi gereken isimlerden biri de 1889 yılında Kafkasya'da İran Başkonsolosu olarak görev yapmış Mirze Rza Han'dır (İsaxanlı, 26 İyun 2010, s. 2). 1870'lerde, alfabe meselesinin gündemde olduğu dönemde, Ermeni gazetesi *Muşak* (Muşaq) ve Rus gazetesi *Kolos* (Qolos), Arap harflerinin zorluklarını bahane ederek Müslüman çocuklarının Ermeni ve Rus okullarında okumalarını önerir. Bunun üzerine 1879'da Mirze Rza Han, *Risaleyi-Rüşdiye* adlı Latin harfli bir alfabe kitapçığı yayımlar. Ancak Mirze Rza Han'ın önerdiği alfabede harf sayısının fazla olması¹², alfabede satır üstü işaretlerin çok olması ve bazı

¹⁰ Ahundzade'nin eserlerini yayına hazırlayan Hemid Memmedzade (Məmmədzadə, 1988, s.5-6), Ahundzade'nin bu üç alfabe önerisini onun alfabe faaliyetlerinin üç safhası olarak değerlendirmiştir.

¹¹ Ahundzade'nin hazırladığı Latin alfabesi taslağı; 32'si ünsüz, 10'u ünlü harf olmak üzere 42 harften oluşmaktaydı (Qurbanov, 2010, s. 148).

¹² Bu alfabe, 49 harften oluşmaktadır (İsaxanlı, 26 İyun 2010, s. 2).

harflerin birbirine benzemesi gibi nedenlerle bu alfabe projesinden sonuç alınmamıştır (İsaxanlı, 26 İyun 2010, s. 2).

Ahundzade'den sonra onun yeni alfabe yönündeki düşünceleri, Arap alfabesini savunan Seid ve Celal Ünsizade kardeşlerin gazetelerinde¹³ eleştirilse de (Veliyev, 2004, s. 108) çoğu Azərbaycanlı aydın tarafından destek görmüştür. Bu aydınlardan biri olan Mirze Eli Memmed, 1886 yılında *Kafkaz* (Qafqaz) gazetesinde yayımladığı makalesinde Arap alfabesinin tamamen değiştirilmesini talep etmiştir. M. T. Sıdkı de benzer düşüncelerle alfabenin değiştirilmesini savunmuştur (*Azərbaycan Tarixi*, 1964, s. 349).

Alfabe meselesi ve alfabenin yenilenmesinde Mehemed Ağa Şahtatlı'nın faaliyetleri dikkat çekmektedir (Qəhrəmanlı, 2002, s. 15). Arap alfabesini toplumun gelişmesinin önünde duran engellerden biri olarak değerlendiren Şahtatlı, 1879 tarihinde Tiflis'te *İslah Edilmiş Müslüman Alfabesi* (Təkmilləşmiş Müsəlman Əlifbəyi) adlı çalışmasını yayımlar (Novruzov, 1988, s. 21). Alfabe ıslahı tarihinin Doğu'daki ilk kitabı olarak kabul edilen (Sarıyeva, 4-6 İyul 2015, s. 15) bu kitapta önerdiği alfabe taslağında Şahtatlı, sesli harflerin yerine ters olarak yazılmış rakamları kullanmıştır. Ayrıca birleştirme kurallarını düzenleyerek harf üstü işaretleri azaltmıştır (Xəlilov, 2012, s. 23).

Şahtatlı'nın alfabe konusunda yaptığı bir diğer çalışma 1901'de Paris'te yayımlanan Fransızca ve Rusça olarak yazdığı *Fonetik Doğu Alfabesine Dair Açıklamalı Varak* (Sövti Şərq Əlifbasına Dair İzahlı Vərəqə) adlı ders kitabıdır (İbrahimov, 2018, s. 23-24). Sonrasında 1902'de yayımlanan *Fonetik Doğu Alfabesi* (Sövti Şərq Əlifbası)¹⁴ ve 1903'te yayımlanan *Məhəmmədağa Hattı* (Hətti-Məhəmmədağa) adlı çalışmaları, Şahtatlı'nın Arap alfabesini sadeleştirmek uğrunda gösterdiği çabalara birer örnek olmuştur (Xəlilov, 2012, s. 24).

1891-1893 yıllarında *Kaspi* gazetesinin geçici olarak editörlük görevini üstlenmiş ve 1903 yılının Mart ayında Azərbaycan'da toplumsal düşünce tarihinin gelişimine hizmet etmiş olan Şahtatlı, 1903-1905 yıllarında *Şerki-Rus* (*Şərqi-Rus*)¹⁵ gazetesini yayımlamıştır (Sarıyeva, 4-6 İyul 2015, s. 15). Bu süreçte Arap alfabesinin ıslahı için çaba gösteren Şahtatlı, *Şerki-Rus* gazetesinden sonraki dönemde Latin alfabesine geçişi desteklemiştir (Quliyev, 26 May 2018, s. 22).

Alfabe konusunda fikirlerini dile getiren isimler arasında Firidun Bey Köçerli de bulunmaktadır. 1895 yılında Gori Müellimler Seminaryası'nda¹⁶ görevli olan Köçerli, burada öğretmenliğin yanı sıra tenkit ve edebî faaliyetlerini devam ettirir. Dönemin meşhur gazeteleri olan *Kavkaz*, *Zakavkaziya* ve *Kaspi*'de eğitim, öğretim, alfabe, ders kitapları konularında makaleler yayımlar. 1898 yılında yayımladığı "Arap Alfabesi ve Onun Eksiklikleri" (Ərəb Əlifbası və Onun Nöqsanları) adlı yazı dizisi, Mirze Feteli Ahundzade'nin alfabe hakkındaki

¹³ 1879 yılında Tiflis'te Sait ve Celal Ünsizade kardeşler tarafından yayımlanmaya başlayan *Ziya* gazetesi, bir süre sonra *Ziya-yı Kafkasya* adıyla yayın hayatına devam etmiştir. (Veliyev, 2004, s. 108) 1884 yılında gazete kapatılmıştır (Veliyev, 2004, s. 7).

¹⁴ Şahtatlı'nın alfabe çalışması takdir görmemiş; İ. Gasprinski, F. Köçerli gibi aydınlar tarafından eleştirilmiştir (Qəhrəmanlı, 2002, s. 15).

¹⁵ Celil Memmedguluzade, Mirze Elekber Sabir, Abbas Sehhet, Ömer Faik Nemanzade, Hüseyin Cavid, Memmed Seid Ordubadi, Eligulu Gamküsar, E.Nezmi gibi alimler; bu gazetenin etrafında birleşmişlerdir. Buradaki fikrî ve edebî yazılar, Azərbaycan'da *Molla Nesreddin* (*Molla Nəsrəddin*) edebî mektebinin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Sarıyeva, 4-6 İyul 2015, s. 15).

¹⁶ Müellimler seminaryaları, ilkokullar için öğretmen yetiştiren okullardır.

düşüncelerinin devamı niteliğindedir. 1902'de yayımladığı yazıyla Mehemed Ağa Şahtahtlı'nın alfabe taslağını¹⁷ tenkit eder (Əliyeva, 12 Fevral 2023).

Y. Talıbzade, 1902'de yayımlanan *Edebi-Eğitimsel-Kurallar* (Kitabi-Təhsili-Əlqaid)¹⁸ adlı kitabında Arap alfabesinin Türk diline uygun olmadığını söyler ve *Hürufi-Müseffa* (Tasfiye Edilmiş Harfler) adlı bir alfabe taslağı sunar. Bu taslakta harfler ayrı ayrı yazılmış ve harflerde noktalar kullanılmamıştır. Gahramanlı'nın (Qehremanlı, 2002, s.15-16) aktardığına göre B. Çobanzade ve F. Ağazade, bu alfabe taslağını Ahundov'un fikirlerinden sonra başarısız bir ıslah girişimi olarak değerlendirir.

Arap alfabesine yönelik eleştiriler ve yeni alfabenin zaruriliği; bir çok toplantıda, özellikle I ve II. Müellimler Kurultaylarında (1906 - 1907) ve Rusya Müslümanlarının Konferanslarında vs. gündeme getirilmiştir. Alfabe problemi; *Tercüman* (Tərcüman), *Şerki Rus* (Şərqi-Rus), *Kaspi*, *Terekki* (Tərəqqi) vs. gazetelerinde ve *Molla Nesreddin* (Molla Nəsrəddin) dergisinde tartışılmıştır¹⁹ (Qəhrəmanlı, 2002, s. 16).

25 Ağustos 1907'de başlayan II. Müellimler Kurultayı'nda Ferhad Ağazade, Abdulla Efendizade ve Süleyman Sani Ahundov; I. Kurultay'ın²⁰ tavsiyelerine uygun olarak bir alfabe taslağı hazırlarlar. Arap alfabesinin ciddi bir ıslahı olan bu taslak, tartışma düzeyinde kalır ve bununla ilgili kurultayda bir karar alınmaz (İsaxanlı, 2011, s. 50-51). Burada 1907'de II. Müellimler Kurultayı'nda Arap alfabesinin ıslahı için çabalayan Ferhad Ağazade'nin 1906 yılında Latin harfli bir alfabe taslağı²¹ hazırladığını da belirtmek gerekir (İsaxanlı, 2011, s. 53).

Yeni alfabe taraftarları, Arap alfabesini Azerbaycan'ın gelişimi önünde bir engel olarak görmüşlerdir. Ancak E. Hüseyinzade; gelişimin önündeki asıl engelin alfabe olmadığını söyleyerek bu iddiaya karşı çıkar ve alfabenin İngilizlerin, Japonların gelişimini engellemediğini hatırlatır. O; M. F. Ahundov'un, M. A. Şahtahtlı'nın ve diğerlerinin alfabe taslaklarını başarısız girişimler olarak değerlendirir. Hüseyinzade'nin bu düşünceleri; C. Memmedguluzade, Ö. F. Nemanzade, M. Mahmudbeyov ve başkaları tarafından sert bir şekilde eleştirilir. Ö. F. Nemanzade, 1909'da yayımlanan *Yazımız, Dilimiz, İkinci İlimiz* adlı yazı dizisinde Avrupalı düşünür Leibniz'in "Bana mükemmel bir alfabe verin, mükemmel bir dil vereyim; mükemmel bir din verin, mükemmel bir medeniyet vereyim." sözlerine atıfta bulunarak gelişim ve alfabe arasındaki ilişkiye dikkat çeker. M. Mahmudbeyov da "Azerbaycan alfabesi ahenk kanunlarına göre yeniden hazırlanmalıdır." ifadeleriyle Hüseyinzade'ye olan tepkisini ortaya koymuştur (Qəhrəmanlı, 2002, s. 17).

3. Latin Alfabesiyle İlgili Resmî Adımlar: Alfabe Komisyonu ve Son Türk Alfabesi

1905'ten itibaren Azerbaycan'da basının etkisiyle Latin alfabesi düşüncesi hızla yayılmıştır. Bu dönem, Çarlık Rusyası'nın siyasi ve sosyal kargaşa içinde olduğu yıllardır (Şirin, 2020, s.

¹⁷ Şahtahtlı'nın bahsi geçen alfabe taslağı, muhtemelen 1902'de *Fonetik Doğu Alfabesi* (Sövti Şərq Əlifbası) adlı çalışmasında yayımlanan alfabe taslağıdır.

¹⁸ Talıbzade, bu kitapta Arap alfabesinin Türk diline uygun olmadığını ifade eder ve bir alfabe taslağı sunar. B. Çobanzade ve F. Ağazade'ye göre bu alfabe taslağı, Ahundov'un fikirlerinden sonra başarısız bir ıslah girişimidir (İbrahimov, 2018, s. 24).

¹⁹ *Tercüman* (1883-1918), *Şerki Rus* (1903-1905), *Kaspi* (1881-1919), *Terekki* (1908-1909) ve *Molla Nesreddin* (1906-1931) (Şirin, 2020, s. 109; Şahverdiyev, 2006, s. 26-28; 24; 52-53 ve 31-33).

²⁰ 15 Ağustos 1906'da başlayan I. Müellimler Kurultayı'nda yeni öğretim programları, bu öğretim programlarına uygun ders kitaplarının hazırlanması, öğretimde uygulanan "lal metodu"nun terk edilmesi, yeni eğitim metodu ile eğitim faaliyetlerinin iyileştirilmesi, öğretmen haklarının korunması, "Azerbaycan Dili" derslerinin haftalık saat sayısı arttırılması, Azerbaycan Türkçesinde çeşitli ders kitaplarının hazırlanması gibi konularla ilgili kararlar alınmıştır (İsaxanlı, 26 İyun 2010, s. 2; İsaxanlı, 2011, s. 50)

²¹ Ağazade'ni bu alfabe taslağı için bu çalışmada "EK 1"e bakınız.

226). 1917 yılında Rusya'da meydana gelen iki devrim²² sonrası Çarlık Rusyası yıkılmıştır. (İsaxanlı, 2005, s. 43). Bir yıl sonra, 28 Mayıs 1918'de, Azerbaycan'da Mehmed Emin Resulzade önderliğinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti²³ kurulmuştur (Şirin, 2020, s. 226). Bu dönemde alfabe meselesi, yeniden canlanmış ve Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş düşüncesi hızlanmıştır (İsaxanlı, 2005, s. 43). Ayrıca Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'nde Latin alfabesiyle ilgili devlet düzeyinde adımlar atılmıştır. Eğitim Bakanlığı bünyesinde bir alfabe komisyonu kurulmuş ve bu komisyonda bir Latin alfabesi taslağı seçilmiştir.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'nde "Latinciler" olarak adlandırılan grup (T. Şahbazi, C. Memmedguluzade, Ü. Hacıbeyli, F. Ağazade Şerkli, M. Şahtahtlı, Rza Ayazlı), Arap alfabesinin ıslah edilip uygulanmasını talep eden gruba karşı Latin harfleri esasında yeni bir alfabe oluşturularak bu alfabenin uygulanmasını önermişlerdir (Quliyev, 26 May 2018, s. 22). Latin alfabesi taraftarı olan aydınlar, 1918 yılında Latin alfabesine geçme girişiminde bulunmuşlar; ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Abdullayev, 1996, s. 95).

21 Mart 1919'da Eğitim Bakanlığı bünyesinde Hudadat Bey Melik Aslanov başkanlığında bir alfabe komisyonu oluşturulmuştur. Komisyona alfabe meselesinin yanında maarifçilik ve eğitimin millîleştirilmesi konusunda görevler verilmiştir (İbrahimov, 2018, s. 94-95; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, 2004, s. 340). Komisyonda üç alfabe taslağı değerlendirilmiştir: (I) Abdulla Bey Efendizade'nin taslağı, (II) Mehmed Ağa Şahtahtlı'nın taslağı ve (III) Abdulla Tağızade ile Mir Ebdüleziz Seyidov'un birlikte hükümete sundukları alfabe taslağıdır. Bu üç taslak arasından kabul edilen Abdulla Bey Efendizade'nin projesi olmuştur. Ardından Efendizade'nin projesi, *Son Türk Alfabesi (Son Türk Əlifbası)*²⁴ adı ile basılmıştır (İbrahimov, 2018, s. 96). Ders kitabı olarak basılan *Son Türk Əlifbası*'nda ilk defa Arap ve Latin alfabesi karşılaştırılmış; Arap harflerinin Azerbaycan Türkçesine uygunsuzluğu, Latin harflerinin ise bu dile uygunluğu gösterilmiştir. Nisan 1920'de Bolşeviklerin Azerbaycan'ı işgal etmesi sonucunda ise Latin alfabesine geçişle ilgili bu önemli adım yarım kalmıştır (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, 2004, s. 340).

4. Latin Alfabesinin Kabulü: Yeni Türk Alfabesi

Ahundzade'yle başlayan Latin alfabesine geçiş fikri ve bunun üzerine yapılan çalışmalar, 1920'li yıllara kadar karşılığını bulamamıştır. 28 Nisan 1920'de Azerbaycan SSC'nin kurulmasıyla siyasi, iktisadi, ilmi pek çok alanda hızla değişim başlamıştır. Bu değişimlerin başında eğitim alanındaki düzenlemeler gelmiştir. Yeni okullar açılmış; yaşlı, işçi ve köylüler için gece kursları hayata geçirilmiş ve çocukların okullara gitmesi sağlanmıştır. Ancak kurslarda ve okullarda derslerin eski alfabeye (Arap alfabesiyle) verilmesi öğretimin kısa zamanda istenilen düzeye gelmesini engellediği; birçok işçi ve köylünün kursları bırakmasına sebep olduğu ileri sürülmüştür. Bunun üzerine öncelikle Arap alfabesinin ıslahı meselesi gündeme gelmiştir; fakat Osmanlılar, Kazan Tatarları ve Özbeklerin bunu tecrübe edip alfabe ıslahında başarısız olmaları, Azerbaycan Türklerini yeni alfabeğe yöneltmiştir. Ancak ıslah taraftarlarının kendi fikirlerinde ısrar etmesi bu konuda kutuplaşmaya sebep olmuştur (Səid, 1929, s. 7).

1921'in Aralık ayından itibaren Nerimanov'un girişimiyle alfabe meselesinin tartışıldığı toplantılar yapılmıştır. 30 Aralık ve 6 Ocak tarihli toplantılarda alfabe konusunda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi'nde olduğu gibi "Arabistler" ve "Latinciler" olmak üzere iki cereyan

²² Burada bahsedilen iki devrim, 1917'de meydana gelen Şubat ve Ekim Devrimleridir.

²³ Şirin (2020, s. 226), çalışmasında "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti" için "Millî Azerbaycan Cumhuriyeti" ifadesini tercih etmiştir.

²⁴ Efendizade'nin alfabe projesi için bu çalışmada "EK 1"e bakınız.

oluşmuştur. 13 Ocak'ta her iki cereyandan da birer komisyon oluşturulur. Latinciler; Ferhad Ağazade (başkan), Hudadat Melik Aslanov, Abdulla Tağızade, Mehemed Emin Efendizade, Hemid Şahtahlı, Azad Emirov, Ehmed Pepinov ve Hüseyin İsrafilbeyov'dan oluşmaktadır (İsaxanlı, 2011, s. 57-58).

Latinciler; Arap alfabesinin Azerbaycan Türkçesinin fonetiğinde bulunan sesli harfleri karşılayamaması, bu alfabede aynı harfin birden çok sesi karşılamaının oluşturduğu karışıklık ve bir sesin birden fazla harfle gösterilmesi, Arapçaya mahsus ses olan "ayın"ı gösteren harfin (ع) Azerbaycan Türkçesinde fonetik karşılığının olmaması, Arap alfabesindeki harflerin yazımda yerine göre üç farklı şekilde yazılması, Arap alfabesinde çok fazla nokta kullanılması ve bu sebeplerden dolayı öğrencilerin bu alfabeği öğrenmede zorluk çekmesi gibi sebeplerle alfabe değişimini savunmuşlardır (Aslan, 2004, s. 23-25).

Arabistler, bir başka ifadeyle ıslahatçılar, Arap alfabesinin ıslah edilip onun yazıda korunmasını talep etmişlerdir. Bu grup, Arap alfabesinden vazgeçilirse Azerbaycan'da eğitimin geri gideceğini ve klasik edebiyatın tamamen unutulabileceğini iddia etmiştir. Ayrıca Arap alfabesi yerine başka bir alfabeğe geçilmesi için yeterli personelin ve eğitim kurumunun olmadığını, Arap alfabesinin İslam birliğini sağladığını ve bu alfabenin terk edilmesi durumunda bu birliğin dağılabileceğini ileri sürmüşlerdir (Qurbanov, 2010, s. 149).

Latincilerden ve Arabistlerden birer alfabe projesi hazırlayıp hükümete sunmaları teklif edilir. Arabistler, hükümete bir alfabe projesi sunamazken Latinciler, 1922 Nisan ayında hazırladıkları alfabe projesini hükümete sunarlar ve bu proje hükümet tarafından onaylanır (İsaxanlı, 2011, s. 59).

1922'de²⁵ Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişi sağlamak, yönetmek, düzenlemek amacıyla Azerbaycan Merkez İcra Komitesine²⁶ bağılı Yeni Türk Alfabesi Komitesi²⁷ kurulur. Komite; Samed Ağamalıoğlu, Ferhad Ağazade, Hudadat Melik Aslanov, Abdulla Tağızade ve Ehmed Pepinov'dan oluşmaktadır (İsaxanlı, 2011, s. 60).²⁸

Azerbaycan Yeni Türk Alfabesi Komitesi; komitenin dergi, gazete ve materyallerinin yayımlanması; çocuklar ve büyükler için alfabe kitabının hazırlanması; yeni alfabe hareketi için gerekli kitapların yazılması; hem Azerbaycan'da hem de Türk halklarının yaşadıkları diğer yerlerde komitenin şubelerinin açılması; yeni alfabenin hayata geçirilmesi için tüm Türk halklarının katılacağı kurultay hazırlığının yapılması; yeni alfabeği öğretecek öğretmenlerin yetiştirilmesi için örnek okulların açılması faaliyetlerinde bulunur (İsaxanlı, 2011, s. 62-63).

²⁵Azerbaycan Yeni Türk Alfabesi Komitesinin kuruluş tarihi hakkında kaynaklarda farklı farklı bilgilere rastlanmaktadır. Kaynaklarda komitenin kuruluş tarihi olarak 30 Aralık 1921 (Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi, 2007, s. 49), Mayıs 1922 (Şimşir, 1991, s. 3; Süleymanlı, 2006, s.158) ve Temmuz 1922 (Sadıqova ve Hesenli Geribova, 2018, s. 44) gibi çeşitli tarihler tespit edilmiştir. İsahan İsahanlı (İsaxanlı, 2011, s. 61), komite toplantı protokollerinin incelendiğinde de bu konu hakkında kesin bir bilgiye ulaşamadığından bahseder.

²⁶ Azərbaycan Mərkəzi İcraiyə Komitəsi.

²⁷ Azərbaycan Yeni Türk Əlifbası Komitəsi.

²⁸ İsahanlı (İsaxanlı, 2011, s. 61), Azerbaycan Yeni Türk Alfabesi Komitesinin ilk başkanının kim olduğu konusundaki bilgilerde karışıklık olduğunu söylemektedir. Konuyla ilgili tüm çalışmalarda komite başkanı olarak Samed Ağamalıoğlu'nun isminin geçtiğini; ancak 1922 yılına ait komitenin çeşitli kurumlarla olan yazışmaları incelendiğinde farklı bilgilere rastlanıldığını ifade eder. İsahanlı (İsaxanlı, 2011, s. 61), Azerbaycan Merkez İcra Komitesi Başkanı Samed Ağamalıoğlu'nun imzasıyla gönderilmiş belgelerde meseleyle ilgili şu bilgilerin yer aldığını belirtir: 20 Kasım 1922 tarihine kadar Azerbaycan Yeni Türk Alfabesi Komitesinin başkanı Ferhad Ağazade'dir. Bu dönemde Səməd Ağamalıoğlu, komitenin fahri ve siyasi başkanıdır. 20 Kasım 1922'den sonra Abdulla Tağızade başkanlık görevini devralır, tahminen 1923 yılının Mart ayında Səməd Ağamalıoğlu komite başkanı seçilir.

Azerbaycan'ın Modernleşmesinde Alfabe Değişikliklerinin Millî Kimlik

Azerbaycan Yeni Türk Alfabeti Komitesinin 14 Temmuz 1922 tarihli Ferhad Ağazade başkanlığındaki toplantısında Azerbaycan'ın muhtelif yerlerinde komitenin yerli teşkilatlarının açılması konusu tartışılır. Bu toplantı üzerine 1922'de Azerbaycan sınırları içinde Şuşa, Gazah, Tovuz, Gence, Şeki, Ağdam, Şemkir, Zakatala, Göyçay, Ağdaş, Sabirabad, Salyan, Şamahı'da ve yurt dışında Türkistan, İrevan, Tiflis'te; 1923'te ise Guba ve Cebrayıl'da teşkilatlar açılır (İsaxanlı, 2011, s. 63).

Komite, Latin esaslı yeni alfabenin belirlenmesinde halledici rol üstlenir. Komiteye dört alfabe projesi sunulur. Bu projeler; Abdulla Tağızade, Mir Ebdülleziz Seyidov, Abdulla Bey Efendizade ve Memmed Ağa Şahtahtlı'ya aittir. Yeni alfabe hazırlanırken daha çok iki projeden (Abdulla Tağızade ve Mir Ebdülleziz Seyidov'un projelerinden) istifade edilir (İsaxanlı, 2011, s. 65). Hazırlanan bu alfabe (*Yeni Türk Alfabeti*); Celil Memmedguluzade'nin redaktörlüğünde 21 Eylül 1922'de yayımlanmaya başlayan *Yeni Yol* gazetesinde halka tebliğ edilir. Ayrıca bu gazete ilk sayısından itibaren Latin alfabesiyle yayımlanan ilk Türk gazetesi olma özelliğini kazanmış ve alfabenin yaygınlaştırılmasında önemli rol oynamıştır (Sadıqova ve Həsənli-Qəribova, 2018, s. 45).

Jeni turk elifbasının düzuluşü.
 ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵

A a A a a ۱	B b B b be ۲	C c C c ce ۳	Ç ç Ç ç çe ۴	D d D d de ۵
E e E e e ۶	F f F f fa ۷	G g G g ge ۸	H h H h ha (ç) ۹	
I i I i i ۱۰	L l L l la (arı) ۱۱	J j J j ja (arı) ۱۲	K k K k ka ۱۳	L l L l le ۱۴
M m M m em ۱۵	N n N n en ۱۶	ŋ ŋ sağır nın ۱۷	O o O o o (oz) ۱۸	Ö ö Ö ö ö (oz) ۱۹
P p P p pe ۲۰	Q q Q q qu ۲۱	Q q Q q qu ۲۲	R r R r er ۲۳	S s S s es ۲۴
T t T t te ۲۵	U u U u u (adı) ۲۶	V v V v ve ۲۷	X x X x xe ۲۸	Y y Y y y (ozun) ۲۹
Z z Z z ze ۳۰	Ş ş Ş ş ş ۳۱	3 3 3 3 3 ۳۲	apostrof	malıym

P. B. T. I. Baky Birinci huqumat matbaası.

Tablo 1: 1922'de Kabul Edilen Azerbaycan Yeni Türk Alfabeti (Yeni Yol, 21 Sentyabr 1922, s. 4).

1922'deki alfabe: a, b, c, ç, d, e, ə, f, q, g, h, x, ı, i, z, q, k, l, m, n, ɳ, o, ɵ, p, r, s, 3, t, y, u, v, j, z. Bu alfabedeki q harfi, bugünkü Azerbaycan Türkçesi alfabesindeki g harfinin; g ise ğ harfinin karşılığıdır. ı harfi, günümüz Azerbaycan Türkçesi alfabesinde ı'yı; z, j'yi; q, k'yi ve k, q harfini; ɵ, ö'yü; 3, ş'yi; y, u'yu; u, ü'yü; j ise y'yi karşılamaktadır.

Yeni Türk Alfabesi, fonetik esaslara göre hazırlanmıştır. Bununla birlikte Arap alfabesinde karşılığı olmayan Azerbaycan Türkçesindeki sesler için yeni harfler belirlenmiştir. *Azərbaycan Edebi Dili Tarihi* (Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi, 2007, s. 50) adlı çalışmada Azerbaycan Türkçesinde ses karşılığı olmayan Arap alfabesindeki harfler (ع , ن , ض , ظ , ط , ث , ص , ه) için ise yeni alfabede harflerin belirlenmediği ifade edilmektedir.

Afad Gurbanov (Qurbanov, 2010, s. 150), yeni alfabede dildeki sesleri karşılayacak harfler belirlenirken şu üç ilkenin esas alındığını belirtir:

1. Latin alfabesindeki harfler (a, ı, o, u, e, i ünlüleri ve b, c, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, v, t, q, r, s, z ünsüzleri) aynen alınmıştır.
2. Latin alfabesindeki bazı harfler, farklı şekillerde gösterilmiştir. Örneğin /ö/, ortasından çizgi geçen o (ɵ) harfi ile; e²⁹ harfi ise ə ile karşılanmıştır.
3. Örtüşmeyen (ses ve işaret bakımından) bazı harfler Rus alfabesinden alınmıştır.³⁰

Azerbaycan Merkezi İcra Komitesi, 20 Ekim 1923 tarihinde yeni alfabenin Arap alfabesi ile beraber kullanılmasına karar verir. 27 Haziran 1924'te ise yeni alfabe, devlet alfabesi olarak kabul edilir (İsaxanlı, 2011, s. 66).

Azerbaycan'da Latinleşme sürecinde Azerbaycan Hükümeti ve Sovyet rejimi etkili olmuştur. İlk zamanlar özel bir dernek gibi faaliyet gösteren Yeni Türk Alfabesi Komitesi, özellikle 1923 yılında Komünist Parti üyesi olan Türk yöneticiler ve Ruslar tarafından desteklenmiştir (Aslan, 2009, s. 360).

Sovyet yöneticilerinin Azerbaycan'da ve diğer Türk cumhuriyetleri ile topluluklarında Latin alfabesine geçişi desteklemelerindeki amaç; Rusya'daki Türklerin kimliklerini Sovyet ideolojisine uygun bir biçimde inşa etmektir. Sovyet iktidarı, Latin alfabesine geçişi "Sovyet insanı" oluşturmanın bir basamağı olarak planlamıştır.

Bolşevik yönetimin alfabe değişikliğinde Latin alfabesini seçmesindeki sebeplerden biri, Latin alfabesiyle Azerbaycan'da okuryazarlık oranının yükseltilmesinin amaçlanmasıdır. Çünkü Garibova'nın da belirttiği gibi Sovyet ideolojisini aşılamanın en etkili yollarından biri, toplumu "okuryazarlaştırmak"tır (2012, s. 126). Arap harfleriyle yazan Azerbaycan'da ve Rusya hâkimiyetindeki diğer Türkler arasında ise okuryazar³¹ oranı oldukça düşüktür. Bu okuryazar nüfusun arttırılması için de alfabe değişikliği gerekli görülmüştür. Toplumda okuryazar sayısının arttırılması, aynı zamanda Azerbaycan modernleşmesiyle ilgilidir. Çünkü ekonomik, toplumsal, siyasi, kültürel bakımdan daha gelişmiş bir düzeye ulaşmak için okuryazarlık, hedef ve araçtır.

SSCB'nin alfabe değişikliğini desteklemesinin asıl nedeni ise Türk cumhuriyetleri ve toplulukları arasındaki yazı birliğini bozarak onların birbirlerinden (özellikle de Türkiye Türklerinden) uzaklaşmalarını (Aslan, 2009, s. 360), Türklerin birbirlerini "biz" yerine "öteki"

²⁹ Yazar, buradaki e ile "ön damak yarım a" ünlüsünü kastetmektedir. Bu ses, uluslararası alfabede æ olarak gösterilmektedir (Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi, 2007, s. 49).

Ayrıca /g/ için q; /ı/ için ı; /ö/ için ɵ; /j/ için z; /y/ için j; /ü/ için u harfi belirlenmiştir.

³⁰ ħ sesini karşılayan x ve ş sesini karşılayan 3 harfi gibi. Ayrıca u sesi Kiril alfabesindeki karşılığı olan y ile gösterilmiştir.

³¹ Azerbaycan'da halkın okuryazarlık oranı, 1899'da %2 iken Sovyet siyaseti sonucunda 1930 yılında %89'a yükselmiştir (Garibova, 2012, s. 127).

görmelerini sağlamaktır. Çünkü Arap alfabesi Türklerin ortak yazısı durumuna gelmiştir. SSCB topraklarında yaşayan Türkler, hem birbirlerinin yayınlarını hem de Osmanlı aydınlarının yayınlarını okuyabilmişlerdir. Dolayısıyla Bolşevikler, Türkler arasında iletişimi sağlayan Arap alfabesini bir tehlike olarak görmüşler, bu sebeple Sovyet topraklarında yaşayan Türklerin Arap alfabesi yerine başka alfabe kullanmalarını istemişlerdir. Sovyet iktidarının alfabe değişikliğinde Kiril yerine Latin alfabesine geçilmesini desteklemesinin sebebini Mehmet Saray, Çarlık dönemine alfabe politikasıyla ilişkilendirir. Çünkü Çarlık Dönemi'nde Türkleri ve diğer Rus olamayan milletleri Ruslaştırmak ve Hristiyanlaştırmak için İlminskiy Metodu'nun uygulandığı okullarda Kiril alfabesi kullanılmıştır. Dolayısıyla Kiril alfabesinin Türklerin Çarlık Dönemi'ne ilişkin kötü hatıralarını anımsamalarına neden olabileceği düşünülmüştür. Oysa SSCB, Türklere Sovyet rejimini sevdirmeyi amaçlamıştır (Saray, 2017, s.176-178). Bu sebeple Bolşevikler, iktidarlarının ilk yıllarında "Sovyet insanı" inşasında Çarlık Rusyasını hatırlatan Kiril yerine Latin alfabesini araç olarak kullanmayı tercih etmiştir.

5. Latin Harfli Ortak Türk Alfabesi Yolunda: Bakü Türkoloji Kurultayı

Yeni Türk Alfabesi Komitesinin faaliyetleri, Azerbaycan'da önemli bir çoğunluğun yeni alfabeyle desteklemesini sağlamıştır. Bu durumda yeni alfabeyle geçmek için önemli bir problem kalmamıştır. Ancak hem yeni alfabe hem de Arap alfabesi taraftarlarını düşündüren bir mesele vardır. Bu mesele, Sovyetler Birliği'ndeki diğer Türk cumhuriyetleri ve toplulukları arasında uzun süredir devam eden matbuat alışverişidir. Bu alışverişin matbuat tirajı üzerinde önemli etkisi vardır. Yeni alfabeyle geçildiğinde Azerbaycan'da basılan dergi ve gazeteleri komşu Türk cumhuriyetleri ve toplulukları okuyamayacak, dolayısıyla matbuattaki tiraj düşecektir. Yayımcılar, bu pazarın kaybedilmesini istemezler. Ancak Yeni Türk Alfabesi Komitesi, Azerbaycan'ın Latin alfabesine geçiş konusunda başarılı olması durumunda diğer Türk cumhuriyetlerinin de yeni alfabeyle geçeceğine inanmaktadır. Bunun üzerine komite, yeni alfabeyle elde ettikleri başarıdan cesaret alarak Sovyetler Birliği'ndeki Türk cumhuriyetlerinin bu konudaki fikirlerini almaya karar verir ve bu amaçla 1924 yılının Eylül ayında seyahat için bir heyet oluşturur (Səid, 1929, s. 8-9). Heyetin bu seyahattaki bir diğer amacı ise düzenlenmesi planlanan tüm Türk cumhuriyet ve topluluklarının katılacağı Türkoloji Kurultayı için bir ön hazırlık yapmaktır.

Semed Ağamalıoğlu (Yeni Türk Alfabesi Komitesi Başkanı), Celil Memmedguluzade, Veli Hulufu ve Halid Seid'den oluşan bu heyet; 7 Eylül 1924'te yola çıkar (Səid, 1929, s. 9). Simferopol (Akmescit), Taşkent, Orenburg³², Ufa ve Kazan'da Latin alfabesinin taraftarları ve karşıtları ile görüşmeler, toplantılar yapar (İsaxanlı, 2011, s. 84).

Heyet, diğer Türk halklarındaki alfabe durumunu ve onların Latin alfabesine olan yaklaşımlarını öğrenip onlara yeni alfabenin gerekliliğini anlatmak için gittiği Akmescit'te ilk toplantısını yapar. Burada alfabe meselesi tartışılır. Semed Ağamalıoğlu, Bekir Çobanzade ve Halid Seid Latin alfabesini; Teymurcan Odabaş, Arap harflerinin ıslahını; Hesən Sebrî Ayvazof ise diğer Türk halklarıyla ortak verilecek bir kararın alfabe seçiminin yapılmasının uygun olacağını savunur. Heyet, Kırmımlı aydınlara yeni alfabeyle geçmenin önemini aktarır ve onlara yeni alfabeyle geçme konusunda çağrıda bulunur. Katılımcılardan Kırmım Üniversitesi profesörü Bekir Çobanzade de burada Latin alfabesini savunarak bu alfabeyle neden geçilmesi gerektiğini beş maddede açıklar. Heyet, Kırmım seyahati sırasında Bahçesaray ve Sevastopol'a (Akyar) da ziyaretlerde bulunur (Səid, 1929, s. 15-31).

³² Bugün Rusya Federasyonu'nda bulunan Orenburg şehri, 1920-1925 yılları arasında Kazakistan'ın başkentiydi.

15 Ekim 1924 tarihinde Akmesic'te Maarif Evi'nde bir başka toplantı daha düzenlenip alfabe seçimi konusu görüşülür (Səid, 1929, s. 37). Toplantıda Kırım'da Latin alfabesinin kabul edilmesinin zemininin oluşturulması için bir komisyon kurulmasına karar verilir. *Müteşebbisler* adı verilen bu komisyona Osman Ağçokraklı, Kerim Cemalleddin, Mahmud Nedim, Bekir Çobanzade, İlyas Tarhan ve Cefer Gafarov; aday gösterilir (Səid, 1929, s. 47).

Akmesic'ten ayrılan heyet Türkistan'da alfabe toplantıları yapmak için yola koyulur. Heyetin Kırım'dan sonraki ilk durağı Taşkent olur. Dönüşte de Orenburg, Kazan ve Ufa'yı ziyaret eder (Səid, 1929, s. 51).

Heyet, Taşkent'e vardığında Taşkent'te Usûl-i Cedît Okulları'nı açan Münevver Karî ile görüşür ve ona yeni alfabe konusundaki düşüncelerini sorar. Münevver Karî, Latin harfleri temelinde yeni bir alfabenin kabul edilmesini uygun gördüğünü, Türkistan aydınlarının çoğunun da bu fikirde olduğunu ifade eder. Ayrıca heyetin Azerbaycan'da alfabe meselesinin tartışılıp karara bağlanacağı ve tüm Türk halklarından katılımcıların olacağı bir kurultay düzenleme fikrini desteklediğini belirtir (Səid, 1929, s. 54-55). Ertesi gün Veli Hulufu ve Halid Seid; Özbekistanlı aydınlardan Yusif Eliyev'le (*Özb. T. Yusuf Aliyev*) görüşür ve alfabe hakkında sohbet ederler. Eliyev de Münevver Karî gibi düşünmekte, yeni alfabeyi desteklemektedir. Aynı gün Halid Seid, Maarif Komiseri'yle (Eğitim Bakanı) de görüşmüştür. Maarif Komiseri, Seid'e Latin alfabesine geçilmesinin gerekli olduğunu ve Latin alfabesini gerekli yerlerde savunacağını bildirmiştir (Səid, 1929, s. 57-58). Sonraki gün heyet, Türkistan Cumhuriyeti Merkez İcra Komitesine davet edilir. Buraya Özbek, Kazak ve Türkmen ilmi şûralarından da uzmanlar çağırılmıştır. Mecliste Samed Ağamalıoğlu yeni alfabe hakkında bilgi verir. Dil olarak birbirine yakın olan halkların aynı alfabeyi kullanmaları gerektiğinden bahseder. Cahillikle baş etmenin en uygun yolunun yeni alfabeye geçmek olduğunu söyler (Səid, 1929, s. 60). Səməd Ağamalıoğlu'nun ardından Özbek, Türkmen ve Kazak Türkü katılımcılar fikirlerini bildirir. Özbek ve Türkmen Türkü katılımcılar, yeni alfabe konusunda olumlu görüşler belirtirken Kazak Türkleri, yeni alfabeye karşı olduklarını belirtmişlerdir. Ancak düzenlenmesi planlanan Türkoloji Kurultayı'na katılacaklarının sözünü verirler (Səid, 1929, s. 61).³³

Heyetin Taşkent'teki görüşmeleri bittikten sonra seyahat notlarını tutan Halid Seid, heyetten ayrılarak Bakü'ye döner. Seid, bu notların yer aldığı *Yeni Afabe Yollarında Eski Hatıra ve Duyğularım* (Yeni Əlifba Yollarında Əski Xatirə ve Duyğularım) adlı eserinde heyetin Taşkent'ten sonra Orenburg, Ufa ve Kazan'da yapacağı toplantıların notlarını Veli Hulufu'nun kaydedeceğini belirtir (Səid, 1929, s. 75).

Halid Seid, 25 Ekim 1924'te Bakü'ye geri dönen heyetin Orenburg, Ufa ve Kazan ziyaretleri için şunları yazar: "Samed Ağa Kazakistan ve Tataristan Cumhuriyetlerinden çok da razı kalmamıştı; oralarda yeni alfabe hakkında geniş müşavere açmaya imkân verilmemişti. Heyet çağırılmamış, bir misafir gibi kabul edilmişti; ancak Başkurdistan Cumhuriyeti heyeti büyük bir memnuniyetle kabul etmiş, yeni alfabeyi kabul etmeye çoktan hazır olduklarını bildirmişlerdi." (Səid, 1929, s. 86).

Böylece 1924'ün sonlarında Azerbaycan, Kırım, Dağıstan, Başkurdistan, Gürcistan ve Ermenistan'da yeni alfabenin kabul edileceği; Tataristan ve Kazakistan'da ise yeni alfabenin kabul edilmeyeceği anlaşılmıştır (Səid, 1929, s. 86).

³³ Seid (Səid, 1929, s. 61)'e göre Kazak Türklerinin yeni alfabeye karşı olmalarına rağmen Türkoloji Kurultayı'na katılacaklarını bildirmelerinin muhtemel sebebi, bu kurultayda Arap alfabesinin kabul edileceğini düşünmeleriydi.

Heyetin Sovyetler Birliği dahilindeki Türklerin yaşadıkları bölgelerde yaptığı bu görüşmeler, 1926 yılında Bakü'de yapılacak olan Türkoloji Kurultayı'nın zeminini oluşturmuştur.

Azerbaycan Sovyet Hükümeti, 1 Mayıs 1925 tarihinde gazetelerde ve resmi yazışmalarda Latin alfabesinin kullanılmasının mecburî olması kararını alır. 7 Ağustos 1925'te ise Sovyetler Birliği'ne Arap harfli yayınların girmesini yasaklanır (Süleymanlı, 2006, s. 159).

25-27 Mayıs 1925 tarihinde IV. Azerbaycan Müellimleri Kurultayı düzenlenir (Azərbaycan Müəllimlərinin Qurultayları I-XII, 2008, s. 56). Kurultayda müzakerelerden sonra son sözü söyleyen Azerbaycan SSC Maarif Halk Komiseri (Eğitim Bakanı) Mustafa Kuliye, alfabe meselesine değinir. Alfabe meselesinin Şûralar Kurultayı'nda çözüme kavuştuğunu; fakat bu alfabenin eğitim kurumlarında nasıl uygulanacağı konusunu düşündüklerini belirtir (Azərbaycan Müəllimlərinin Qurultayları I-XII, 2008, s. 66). Bunun üzerine okullarda alfabenin uygulanması ile ilgili karar alınır ve 1925-1926 eğitim-öğretim yılında ilkokulların birinci sınıflarında yeni alfabeyle eğitim verilmeye, üst sınıflardaki öğrencilere de yeni Türk alfabesi öğretilmeye başlanır (Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi, 2007, s. 50).

26 Şubat 1926 – 6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü'de Birinci Uluslararası Türkoloji Kurultayı düzenlenir. Kurultayın 4 Mart'taki 12. Toplantısı, alfabe meselesi için önemli bir toplantıdır. Bu toplantıda Latin alfabesi taraftarları ve Arap alfabesi taraftarları görüşlerini bildirir, toplantı sonunda da aynı günün akşamı ileri sürülen fikirlerin oya sunulması kararı alınır. Bu kararın üzerine 4 Mart akşamı kurultayın 13. toplantısında alfabe meselesi oylamaya sunulur ve bu oylamada 101 kişi Latin alfabesi, 7 kişi Arap alfabesi tarafında oy kullanır; 9 kişi de tarafsızdır (İsaxanlı, 2011, s. 91). Kurultayda Latin harfleri esasında oluşturulan yeni Türk alfabesi, Arap alfabesinden her bakımdan üstün kabul edilir; ancak alfabenin uygulanması her cumhuriyetin kendi iradesine bırakılır (Səid, 1929, s. 95).

6. Latin Harfli Ortak Türk Alfabesinin Kabulü: *Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi*

Bakü Türkoloji Kurultayı'ndan bir gün sonra Samed Ağamalıoğlu, kurultayda Latin alfabesi lehine oy veren Türk temsilcilerle bir toplantı düzenler. Bu toplantıda Türk halkaları arasında yeni alfabenin hayata geçirilmesi sürecinin tek elden düzenlenmesi için merkezî bir teşkilat oluşturulması ihtiyacının olduğu kabul edilir. Merkezî bir komisyon kurulana kadar onun görevini Azerbaycan Yeni Türk Alfabesi Komitesinin yürütmesi kararı verilir (İsaxanlı, 2011, s. 94).

13 Şubat 1927 tarihinde Sovyetler Birliği Merkez İcra Komitesinin toplantısı yapılır. Toplantıda SSCB'deki Türk bölgelerinin temsilcileri de bulunmaktadır. Bu fırsatı değerlendiren Samed Ağamalıoğlu, Türk temsilcilerle ayrı bir toplantı düzenler ve Latin alfabesinin tüm Sovyetler Birliği'nde benimsenmesini ve yeni alfabeğe geçiş sürecini yönetecek hususi bir komisyonun oluşturulmasını teklif eder. Bu teklifi kabul edilir ve hemen orada Ağamalıoğlu'nun başkanlığında 7 üyeden oluşan bir komisyon kurulur. Komisyon, Türk bölgelerine kendilerine üye olmaları için çağrıda bulunur. Yaklaşık iki ay içinde üye listesi belli olur. 39 üyeden oluşan komisyonda Azerbaycan'dan 4, Türkmenistan'dan 2, Gürcistan'dan 1, Ermenistan'dan 1, Nahçıvan'dan 1, Özbekistan'dan 4, Başkurdistan'dan 2, Tacikistan'dan 1, Dağıstan'dan 2, Kazakistan'dan 3, Kırgızistan'dan 1, Kırım'dan 1, Tataristan'dan 2, Karakalpakistan'dan 1, Kuzey Kafkasya'dan 3, diğer topluluklardan 10 kişi bulunmaktadır (İsaxanlı, 2011, s. 95). Komisyon üyelerinin SSCB'de yüksek görevlerde bulunmaları komisyona bir devlet organı vasfı kazandırmıştır (Şimşir, 2008, s. 135).

Yeni Türk Alfabesi Tüm Sovyetler Birliği Merkez Komitesi olarak adlandırılan bu komisyon, Sovyetler Birliği Merkez İcra Komitesinin 11 Mayıs 1927 tarihli kararnamesi ile

“bütün Türk-Tatar bölgelerinde Latin harflerini benimsetmek için tam yetkiyle” donatılır (Şimşir, 2008, s. 131) ve komitenin kuruluşu, tüzüğü resmen onaylanır (Şimşir, 2008, s. 134).³⁴

1926 yılının Mart ayında geçici olarak kurulan, Mayıs 1927 tarihinde ise resmen onaylanan (Şimşir, 2008, s. 134) Yeni Türk Alfabesi Tüm Sovyetler Birliği Merkez Komitesinin Başkanlığına Semed Ağamalıoğlu getirilir. Komitenin merkezi Moskova olarak kararlaştırılır; ancak 1928 Mayıs ayından sonra merkez, Bakü'ye taşınır (İsaxanlı, 2011, s. 95-96).

Merkez komitenin Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Başkurdistan, Türkmenistan, Tataristan, Kuzey Kafkasya, Transkafkasya ve Yakutistan'ın aralarında bulunduğu toplamda on iki şubesi vardır. SSCB'nin çeşitli bölgelerindeki daha önceden kurulmuş yeni alfabe komiteleri, dernekler, ocaklar vb. merkez komiteye bağlanır (Şimşir, 2008, s. 131).

Komite üyesi cumhuriyetler, kendi hazırlamış oldukları alfabe projelerini sunarlar, ancak her biri birbirinden farklıdır. Bu durumun ortak alfabe sürecine zarar verebileceği düşünülür. Bunun üzerine 3 Haziran 1927'de komitenin ilk genel kurul toplantısı (plenumu) düzenlenir.³⁵ Birkaç gün süren tartışmalar neticesinde sunulan farklı farklı alfabe projeleri 6 Haziran'da birleştirilir ve *Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi* kabul edilir³⁶ (İsaxanlı, 2011, s. 125-126). Kabul edilen bu ortak alfabe; 29'u Latin, 4'ü Kiril esaslı olmak üzere 33 harften oluşmaktadır (Şimşir, 1991, s. 25).

BİRLƏŞDIRILMIŞ YENI TÜRK ALFABASI						
A a	B b	C c	Ç ç	D d	E e	Ə ə
А а	В в	С с	Ч ч	Д д	Е е	Ə ə
آ	ب	ع	ح	د	ه (جەل=بەتەپ)	ه (هە)
F f	G g	Q q	H h	I i	J j	K k
Ғ ғ	Г г	Ң ң	Һ һ	И и	Җ җ	К к
ف	گ	ق	ه	ی	ج (جی)	ک
L l	M m	N n	Ŋ ŋ	O o	Ө ө	P p
Л л	М м	Н н	Ŋ ŋ	О о	Ө ө	Р р
ل	م	ن	ڭ	و (اولای)	و (اولک)	پ
Q q	R r	S s	Ş ş	T t	U u	V v
Җ җ	Р р	С с	Ş ş	Т т	У у	В в
ق	ر	س	ش	ت	و (اورون)	و (او)
X x	Y y	Z z	Ʒ Ʒ	Ь ь		
Х х	Ү ү	З з	Ʒ Ʒ	Ь ь		
خ	ی (یوز)	ز	ژ	ی (کی)		

Tablo 2: SSCB'de Yaşayan Türkler Tarafından Kabul Edilen Ortak Türk Alfabesi: *Birleştirilmiş Türk Alfabesi* (Aslan, 2004, s. 182).

³⁴ İsaxanlı (İsaxanlı, 2005, s. 46)'a göre 28 Şubat 1927 tarihinde *Tüm Birlik Yeni Alfabe Komitesi* kurulmuştur.

³⁵ I. Genel kurul toplantısı, 3-7 Haziran 1927 tarihleri arasında Bakü'de düzenlenmiştir (Abdullayev, 1996, s. 97).

³⁶ Bu alfabaya en yakın olan alfabe projesi, *Azerbaycan Yeni Türk Alfabesi Komitesinin* sunduğu alfabadir (İsaxanlı, 2011, s. 126).

Yeni Türk Alfabeti Tüm Sovyetler Birliği Merkez Komitesinin ikinci genel kurul toplantısı, 7-12 Ocak 1928 tarihleri arasında Taşkent'te, üçüncü genel kurul toplantısı 18-28 Aralık 1928 tarihleri arasında Kazan'da, dördüncüsü ise 6-13 May 1930³⁷ tarihleri arasında Almatı'da düzenlenir (Sadıqova ve Həsənli-Qəribova, 2018, s. 66).

Azerbaycan'da *Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti*'ne hemen geçilmemiştir. Azerbaycan, Türklerin ortak yazısı olarak 6 Haziran 1927 tarihinde kabul edilen bu alfabenin resmen kabul edilmesi ve uygulanması konusunda adım adım ilerlemiştir. Yeni Türk Alfabeti Tüm Sovyetler Birliği Merkez Komitesinin ikinci genel kurul toplantısında bazı konuşmacılar tarafından bu durum eleştirilmiştir. İsağanlı'nın çalışmasına göre Ferhad Ağazade, bununla ilgili olarak *Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti*'nin kabul edilmesinden beş yıl önceden (1922 yılından) itibaren Azerbaycan'da Latin harfleri esasında hazırlanmış alfabe (*Yeni Türk Alfabeti*) ile hatırı sayılır bir edebiyatın özellikle de ders kitaplarının yayımlandığını; birden bire tüm bunları bırakıp *Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti*'ni uygulamanın zorluklara sebep olacağını ifade eder. Bu sebeple Azerbaycan'ın *Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti*'ne geçişinin tedricî olacağını belirtir (İsağanlı, 2011, s. 129-130).

Azerbaycan, *Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti*'ne geçişle ilgili ilk önemli adımını, 27 Ekim 1928 tarihindeki Azerbaycan Yeni Türk Alfabeti Komitesinin toplantısında “ş” ve “ь” harflerini kabul ederek atmıştır (İsağanlı, 2011, s. 129). Bu iki harf, sırasıyla 1922'de kabul edilen alfabedeki 3 ve ı harflerinin yerine kullanılmıştır.

1 Ocak 1929 tarihinden itibaren Azerbaycan Merkezi İcra Komitesinin 21 Temmuz 1928 tarihli kararı ile Azerbaycan resmen Latin alfabesine geçer (İsağanlı, 2011, s. 133).

1933 yılında alfabe birliği amacıyla Azerbaycan Latin alfabesinde bazı değişiklikler yapılır. Bu değişiklikler k harfi, *Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabeti*'ndeki q ile; q ise k ile; q, g ile; g, q ile; y, u ile; u, y ile; c, ç ile; ç de c ile karşılır.

1938'de ise Azerbaycan-Latin alfabesinde bir değişiklik daha yapılarak alfabeden ŋ harfi çıkarılır (Şirin, 2020, s. 230).

1927'den 1930 yılına kadarki süreçte Türkistan'daki Kazak, Özbek, Türkmen, Karakalpak ve Kırgız Türkçesi gibi Türk lehçelerine Latin alfabesi (*Birleştirilmiş Türk Alfabeti*) uygulanmıştır. Diğer Türk bölgeleriyle birlikte yeni alfabeğe geçiş, 1930'da resmen tamamlanmıştır (Saray, 2017, s. 182).³⁸ Bu süreçte, 1928 yılında, Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde Harf İnkılabı yapılarak Latin alfabesi kabul edilmiş ve hızla uygulanmıştır. Saray'a göre Mustafa Kemal Atatürk'ün Latin alfabesine geçmeyi istemesinin sebeplerinden biri, Latin alfabesinin modernleşme bağlamında Avrupa ile ilişkileri güçlendirecek olması ve okuma-yazmayı kolaylaştıracak olmasıdır. Diğer sebep ise Latin alfabesinin Türk kültür birliğinin yeniden kurulmasına katkıda bulunacak olmasıdır (2017, s.185).

Türkiye'de kullanılan Latin alfabesi ile Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin kabul ettikleri *Birleştirilmiş Türk Alfabeti* arasındaki farklılıkların az olması sayesinde Rus işgalindeki Türk devlet ve toplulukları ile Türkiye Türkleri birbirlerinin neşriyatlarını rahatlıkla okur hâle gelmiştir. Türklerde kültürel bütünleşmenin tekrar hissedilmesi, Sovyet rejimini tedirgin etmiştir (Süleymanlı, 2006, s. 161). Bolşevikler; Türk boylarını birbirinden, özellikle Türkiye Türklerinden ayırmayı, birbirleriyle bağ kurmalarını ve aralarında “biz” bilincinin gelişmesini engelleyerek birinin diğeri için “öteki” olmasını amaçlamışlardır. Ancak Türkiye'nin Latin

³⁷ Gahramanlı (Qəhrəmanlı, 2002, s. 39), dördüncü toplantının 1931 yılının Mayıs ayında düzenlendiği bilgisini verir.

³⁸ Ancak 1930'lu yıllarda ortak Türk-Latin alfabesi çeşitlenmeye başlamış; Türk cumhuriyet ve toplulukları için ayrı ayrı varyasyonlar düzenlenmiştir (Garibova, 2012, s. 126).

alfabesini kabul etmesiyle birlikte Sovyet yönetimi, 1920'ler ve 1930'larda uyguladığı alfabe politikasının hedefine ulaşmayacağını anlamıştır.

Türklerin Arap alfabesinden sonra Latin alfabesi aracılığıyla ortak bir Türk kimliği inşa etme çabaları; Sovyet yöneticilerini hemen harekete geçirmiştir. Bolşevikler, bir taraftan Türk aydınlarını ikaz etmişler bir taraftan da Latin alfabesini karalama çalışmalarına başlamışlardır. Latin alfabesinin bekleneni vermediği yönünde söylem üretmişler ve Rus misyonerlere hazırlattıkları Kiril alfabesinin propagandasını yapmışlardır (Süleymanlı, 2006, s. 161-162). Böylece Latin alfabesiyle ayırtıramadıkları Türkleri, Kiril alfabesiyle ayırtırmayı hedeflemişlerdir.

Sovyetler Birliğinde (y.n. 1920'lerde) N. Yakovlev'in Rus Kiril alfabesine atfedilen olumsuzluklar, 1939 yılının başlarında Latin alfabesine yöneltilmiştir. Latin alfabesi, üst sınıfın alfabesi olarak nitelendirilmiştir (Kerimli, 2002, s. 281). Sovyet yönetiminin alfabe konusundaki bu yön değişimi sonucunda SSCB'deki diğer Türk bölgelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da Kiril alfabesine geçiş gündeme gelmiştir. İktidarın verdiği emirle 8 Mayıs 1939 tarihinde SSCB Bilimler Akademisi Azerbaycan Şubesi ve Azerbaycan Yazarlar Birliğinin birlikte düzenlediği aydınlar toplantısında Rus alfabesi esasında yeni bir alfabeğe geçiş meselesi gündeme alınmış ve bunun tasarısı görüşülmüştür. 11 Temmuz 1939 tarihinde ise Azerbaycan Yüksek Sovyeti Başkanlığı ve Bakanlar Kurulu, Azerbaycan yazısının 1 Ocak 1940 tarihinden itibaren Kiril alfabesi ile yazılması kararını almıştır. Böylece Azerbaycan SSC'de "ı" ve "ı" harfleri hariç Rus alfabesindeki tüm harflerin yer aldığı Kiril alfabesine geçilmiştir (Abdullayev, 1996, s. 99).

Kiril alfabesine geçiş, 1920'lerdeki alfabe değişikliğindeki gibi aydın görüşleri dikkate alınarak etraflıca yapılan tartışmalar sonucu verilen bir kararla değil, göstermelik kısa süren tartışmalar neticesinde tepeden inme bir kararla gerçekleşmiştir (Ergun, 2010, s. 140).

Sonuç

19. yüzyılın ortalarında Azerbaycan'da alfabe tartışmaları, aydınların ilerleme söylemleri doğrultusunda gündeme gelmiştir. Modernleşme hareketinden etkilenen aydınlar, Arap alfabesinin Azerbaycan'ın ilerlemesine engel olduğu düşüncesiyle Latin alfabesine geçişi önermişlerdir. Latin alfabesini Batılılaşma ve/veya Avrupalılaşma yönünde modernleşmenin bir gereği, bir basamağı olarak değerlendirmişlerdir. Ancak bu alfabe değişikliği düşüncesini sadece Batılılaşma ve Avrupalılaşmayla ilişkilendirmek doğru olmaz. Çünkü Latin alfabesi önerisi, Azerbaycan modernleşme sürecinin bir başka boyutu olan Türkçülükle de ilgilidir. Latin alfabesi; hem Azerbaycan Türk kimliğinin inşası hem de bu alfabe temelinde hazırlanan ortak Türk alfabesiyle ortak Türk kimliğinin inşası için bir sembol olmuştur.

Ruslar, Sovyet Dönemi'nin ilk zamanlarında Azerbaycanlı aydınların alfabe faaliyetlerini desteleyerek Latin alfabesine geçişi kendi siyasi amaçlarının bir aracı olarak; Sovyetleştirmenin bir adımı olarak görmüşlerdir. Sovyet yönetimi, Azerbaycan Türkçesinin ve SSCB'de konuşulan diğer pek çok dilin Latin alfabesiyle yazılmasını sağlayarak hem Çarlık izlerini silmeyi hem de Azerbaycan Türkçesi konuşurları arasında okuryazarlık oranını yükselterek Sovyet ideolojisini topluma daha kolay empoze etmeyi amaçlamıştır. Ancak SSCB'nin bu konudaki asıl amacı, Türklerin ortak yazısı durumunda olan Arap alfabesini yasaklayarak Türkler arasındaki iletişimi kesmektir. Fakat çalışmada da ortaya konulduğu üzere gerek Türkiye Cumhuriyeti'nde Latin alfabesine geçilmesi gerekse 1927-1933 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türklerin *Birleştirilmiş Türk Alfabesi*'ni kabul edip kullanmaları, SSCB'nin dil politikası amaçlarıyla ters düşmüştür. Türkler arasında yeniden yazı birliğinin sağlanmış olmasından rahatsız olan Sovyet yönetimi, 1920'lerde Arap alfabesine atfettiği olumsuzluğu; 1930'larda

Latin alfabesine atfetmişdir. Böylece SSCB, öne sürdüğü bahanelerle tüm Birlik'te olduğu gibi Azərbaycan'da da Kiril alfabesine geçiş için zemin hazırlamıştır. Azərbaycan'da tepeden inme bir kararla asıl amaçları olan Kiril alfabesine geçişi, 1939 yılında alınan kararlar zorunlu hâlde getirmiş ve Kiril alfabesini "Sovyet insanı" kimliği inşasının bir aracı olarak dayatmacı bir tutumla uygulamıştır.

KAYNAKÇA

- ABDULLAYEV, E. Z. (1996). *Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AÇIKKAYA, S. (2010). "Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azərbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1/28: 403-420.
- AĞAZADƏ, F. vd. (1924). *Yeni Türk Əlifbası*. Bakı: Kızıl Şərq.
- AXUNDOV, M. F. (1988). *Əsərləri. (Üç Cildə)*. (hzl. Həmid Məmmədşadə). Cilt: III. Bakı: Elm.
- AXUNDOV, M. F. (2005). *Əsərləri. (Üç Cildə)*. (hzl. Həmid Məmmədşadə). Cilt: III. Bakı: Şərq-Qərb.
- AKPINAR, Y. (1994). *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*. Dergâh Yayınları: İstanbul.
- ALTUN, F. (2022). "Modernleşme". *TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. (ed. Y. Saraç). III/113. Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları.
- ASLAN, B. (2004). *Azərbaycan'da Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Yeni Yol Gazetesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ASLAN, B., (2009). "Sovyet Rusya Hakimiyetindeki Türk Halklarının Birleştirilmiş Türk Alfabesi'ne Geçiş ve Bu Olayda Azərbaycan'ın Rolü". *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. VI/6: 81-111.
- AYDIN, S. (2000). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- AYDOĞAN, B. (2023). *Azərbaycan'da Uluslaşma Sürecinde Dil Durumu: Azadlıq, Yeni Azərbaycan ve Azərbaycan Gazeteleri Temelinde Bir Analiz (1989-2003)*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Azərbaycan Ədəbi Dili Tarixi* (2007). (ed. Sevil Mehdiyeva). IV. Bakı: Şərq-Qərb.
- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası* (2004). "Əlifba İslahatı Komissiyası". Cilt: I. Bakı: Lider Nəşriyyatı.
- Azərbaycan Müəllimlərinin Qurultayları I-XII* (Tarixi-Xronoloji, Stenografik Materiallar) (2008). Bakı: Çaşıoğlu Nəşriyyat.
- Azərbaycan Tarixi* (III Cildə) (1964). Cilt: II. Bakı: Azərbaycan SSR EA.
- CAHANGİROV, M. (1978). *Azərbaycan Milli Ədəbi Dilinin Təşəkkülü. Birinci Hissə*. Bakı: Elm Nəşriyyatı.
- ERGUN, A. (2010). "Azərbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri", *Bilig*. 54: 139-160.
- ƏLİYEVƏ, İ. (12 Fevral 2023). Böyük Vətənpərvər. *Azərbaycan*. Erişim Tarihi: 02.04.2024. <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/boyuk-vetenperver-1676152626>
- GARİBOVA, J. (2012). *Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar Dil Sorunu Yeniden Biçimlenen Kimlikler*. (ed. Sema Aslan-Rena Salehova). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- XƏLİLOV, T. F. (2012). "XIX Əsrin Sonu – XX Əsrin Əvvəllərində Naxçıvanda Ana Dili və Əlifbanın İnkişafında Məhəmmədəğa Şahtaxtının Rolü". *Bakı Dövlət Universitetinin Xəbərləri*. 4: 21-26.
- İBRAHİMOV, E. (2018). *Azərbaycan Halq Cümhuriyyəti: Dil Məsələləri*. Bakı: Xan Nəşriyyat.

- İSAXANLI, İ. (17 İyul 2010). "Fərhad Ağzadə və Latın Əlifbasına Keçid". *Kredo*: 2.
- İSAXANLI, İ. (26 İyun 2010). "Fərhad Ağzadə və Latın Əlifbasına Keçid". *Kredo*: 2.
- İSAXANLI, İ. (2005). "Fərhad Ağzadə və Latın Əlifbasına Keçid Tarixə Qısa Baxış və Ağzadə". *Azərbaycan Respublikası "Təhsil" Cəmiyyəti "Bilgi" Dərgisi: Təhsil, Mədəniyyət, İncəsənət*. 3-4: 38-49.
- İSAXANLI, İ. (2011). *Azərbaycanda Latın Əlifbasına Keçid və Fərhad Ağzadə*. Bakı: Xəzər Universiteti Nəşriyyatı. Erişim Tarihi: 12.04.2024. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=226483&pno=88>.
- İSMAYILOVA, G. G. (1972). "К истории Азербайджанского Алфавита." *Voprosı Sovetsenstvovaniya Alfavitov Tyurskih Yazıkov SSSR*. (ed. N. A. Baskakov). Moskva: Nauka: 28-40. (Исмаилова Г. Г. (1972). "К истории азербайджанского алфавита." *Вопросы совершенствования алфавитов тюркских языков СССР*. (редактор: Н. А. Баскаков). Москва : Наука: 28-40.)
- KAPLAN, E. – A. TORAMAN (2023). "Azerbaycan Türklerinde Milli Uyanışın Temelleri ve Ceditçiliğe Giden Yol". *Sosyal Bilimler Araştırmaları 2*. (ed. Hasan Yerkazan). Ankara: Sonçağ Yayıncılık: 5-36.
- KERİMLİ, L. (2002). "Azerbaycan'da Dil Siyaseti: Alfabe ve İmlâ Meseleleri Tarihinden I". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 14: 273-288.
- QƏHRƏMANLI, N. (2002). *Köhnə-Yeni Əlifba (Azərbaycan Əlifbasında Dəyişmələr)*. Bakı: Yurd. Erişim Tarihi: 01.05.2024. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=4220&pno=9>
- QULİYEV, V. (1987). *Mirzə Kazımbəy*. Bakı: Yazıçı.
- QULİYEV, Ə. (26 May 2018). "Bakı Dövlət Universitetinin Yaradıcılarından Biri - Məhəmməd Ağa Şahtaxtı." *525-ci Qəzet*. 95: 22. Erişim Tarihi: 25.04.2024. https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2018_2836.htm
- QURBANOV, A. (2010). *Müasir Azərbaycan Ədəbi Dili*. Cilt: I. Bakı: Elm və Təhsil.
- MƏMMƏDZADƏ, H. (1988). "M. F. Axundovun Yeni Əlifba Layihələri və Məktubları" (Mirzə Fətəli AXUNDOV (1988). *Əsərləri*. (Üç Cilddə). (hzl. Həmid Məmmədzadə). Cilt: III. Bakı: Elm: 5-16 içinde).
- NESİBLİ, N. (2001). "Azerbaycan`ın Milli Kimlik Sorunu". *Avrasya Dosyası*. (çev. Nazim Cafersoy və Elnur Soltan). 7/1: 132-146.
- NOVRUZOV, Ş. (1988). "Şərqi-Rus"un Çağırışı. Bakı: Yazıçı.
- ÖZKAYA, Y. (2015). "Türkiye'deki Azerbaycan Muhaceret Matbuatı". *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı VI*. 76. Ankara.
- RÜSTEMLİ, N. (2016). "M. F. Ahundzade'nin Arap Alfabetesinin İslahıyla İlgili Yeni Alfabe Lâyihası". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. XVI /3: 161-187.
- SADIQOVA, S. – Ş. HƏSƏNLİ QƏRİBOVA (2018). *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Milli Ədəbi Dilin İnkişaf Tarixi (1918-2018)*. Bakı: Avropa Nəşriyyatı.
- SADOĞLU, H. (2003). *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- SARAY, M. (2017). *Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- SARIYEVA, İ. (4-6 İyul 2015). "'Şərqi-Rus' Qəzetinin Naşiri, Ana Dili Təəssübkeşi Məmmədəğa Şahtaxtı..." Bakı Xəbər: 15. Erişim Tarihi: 15.04.2024. https://www.anl.az/down/meqale/baki_xeber/2015/iyul/447114.htm
- SƏİD, X. (1929). *Yeni Əlifba Yollarında Əski Xatirə və Duyğularım*. Bakı: Yeni Əlifba Komitəsi.
- SÜLEYMANLI, E. (2006). *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.

- SWIETOCHOWSKI, T. (1988). Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azərbaycanı 1905-1920. (Çev. Nuray Mert). Ankara: Bağlam Yayınları.
- ŞAHVERDİYEV, A. B. (2006). Azərbaycan Mətbuatı Tarixi. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.
- ŞENER, A. (2023). Kimlik Ve Kimliksizləştirmə Sorunsalı Olaraq Kırgız Edebiyatında Din. *Gazi Türkiyat*. 33: 81-102.
- ŞİMŞEK, U. (2008). Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kimlik Arayışları (1718-1938). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ŞİMŞİR, B. N. (1991). Azərbaycan'da Türk Alfabesi. Ankara: TDK Yayınları.
- ŞİMŞİR, B. N. (2008). Türk Yazı Devrimi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ŞİRİN, H. (2020). Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- TURAN, R. (2018). "Kuzey Azərbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 0/61: 429-451 .
- VELİYEV, A. (2004). Azərbaycan'da Yenileşmə və Milliyətçilik Hərəketi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Yeni Yol (21 Sentyabr 1922): 4.

EKLER
EK 1

İndiki Azərbaycan əlifbası	M.F. Axundovun ilk layihəsi 1870	M.F. Axundovun son layihəsi 1873	Fərhad Ağazadənin layihəsi 1906	Abdulla Əfəndizadənin əlifbası 1919	Yeni Türk (Azərb.) əlifbası 1922	Birləşdirilmiş türk əlifbası 1927
a	a	a	a	a	a	a
b	b	b	b	b	b	b
c	z	ç	c	c	c	ç
ç	ç	ç	ç	ç	ç	c
d	dð	ð	d	d	d	d
e	e	ə	--	e	e	e
ə	я	я	--	ë	ə	ə
f	f	f	f	f	f	f
g	q	k	q	ç	ç	g
ğ	ç	ç	g	g	g	ç
h	h	h	h	h	h	h
x	x	x	--	x	x	x
ı	ы	ы	ı	w	ı	ь
i	i	i	i	i	i	i
j	ж	j	--	z	z	z
k	k	q	k	q	q	k
q	g	g	ç	k	k	q
ğ	ç	ç	ç	ç	ç	ç
m	m	m	m	m	m	m
n	n	n	n	n	n	n
*	ñ	n	n	ñ	n	n
o	o	o	o	o	o	o
ö	ə	ь	ə	ə	ə	ə
p	p	p	p	p	p	p
r	r	d	r	r	r	r
s	s	c	s	s	s	s
ş	ш	ш	з	sh	з	ş
t	t	m	t	t	t	t
u	y	y	--	u	y	u
ü	u	ü	u	y	u	y
v	v	v	v	v	v	v
y	ÿ	e	--	j	j	j
z	з	z	z	z	z	z

Tablo 3: Azərbaycan-Latin Alfabeleri, Alfabe Önerileri ve *Birləşdirilmiş Türk Alfabeti*'nin Karşılaştırmalı Tablosu (İsaxanlı, 17 İyul 2010, s. 2).

EK 2:

Arap Harfli Azerbaycan Al- fabesi	Latin Harfli Azerbaycan Alfabeti			Latin Harfli Ortak Türk Alfabeti
	1922-1933 Yılları Arası	1933-1938 Yılları Arası	1938-1939 Yılları Arası	
1929'a kadar	1922-1933 Yılları Arası	1933-1938 Yılları Arası	1938-1939 Yılları Arası	Birleştirilmiş Türk Alfabeti (1927)
آ	Aa	Aa	Aa	Aa
ب	Bb	Bb	Bb	Bb
ج	Cc	Çç	Çç	ç
چ	Çç	Cc	Cc	c
د, (ط)	Dd	Dd	Dd	d
ا/ (د, ذ, ی, ا)	Ee	Ee	Ee	e
ا/ (ع, ه)	Əə	Əə	Əə	ə
ف	Ff	Ff	Ff	f
گ	Gg	g	g	g
غ	Gg	q	q	q
ه, (ح)	Hh	Hh	Hh	Hh
خ	Xx	Xx	Xx	Xx
ی, (ی)	Ii	ь ь	ь ь	ь ь
ای (ای, ی)	Ii	Ii	Ii	Ii
ز	Zz	Zz	Zz	Zz
ک	Qq	Kk	Kk	Kk
ق	Kk	Qq	Qq	Qq
ل	Ll	Ll	Ll	Ll
م	Mm	Mm	Mm	Mm
ن	Nn	Nn	Nn	Nn
ڭ, ک, ک	ŋ	ŋ	-	Ŋ ŋ
او	Oo	Oo	Oo	Oo
او	Öö	Öö	Öö	Öö
پ	Pp	Pp	Pp	Pp
ر	Rr	Rr	Rr	Rr
س, (ص, ث)	Ss	Ss	Ss	Ss
ش	Şş	Şş	Şş	Şş
ط, ت	Tt	Tt	Tt	Tt
او	Yy	Uu	Uu	Uu
او	Uu	Yy	Yy	Yy
و	Vv	Vv	Vv	Vv
ی, (ی)	Jj	Jj	Jj	Jj
ز, (ظ, ض, ذ)	Zz	Zz	Zz	Zz
ع	'	'	'	

Tablo 4: 1922-1939 Yılları Arasında Azerbaycan'da Uygulanan Alfabeler ile Birleştirilmiş Türk Alfabeti'nin Karşılaştırmalı Tablosu.³⁹

³⁹ Bu tablo; Ağazade (Ağazadə vd., 1924, s. 2-44); İsmayılova (1972, s. 39-40) ve İsaханlı'nın (İsaxanlı, 17 İyul 2010, s. 2.) çalışmaları ile *Yeni Yol* (21 Sentyabr 1922, s. 4) gazetesinde yayımlanan *Birleştirilmiş Türk Alfabeti* tablosundan yararlanılarak oluşturulmuştur.

EXTENDED ABSTRACT

In this paper, the debates about the transition process from the Arabic alphabet to the Latin alphabet and from the Latin alphabet to the Cyrillic alphabet in Azerbaijan are explored in the context of modernization and identity formation efforts. Due to the evaluation of these two alphabet changes, the article is limited to the period from the 1850s, when proposals for the reform of the Arabic alphabet and the replacement of the Arabic alphabet with the Latin alphabet emerged and efforts began in this regard, to the year 1939, when the decision was made to write the Azerbaijani language using Cyrillic characters. The study aims to reveal the impact of changing political balances in Azerbaijan during this period on the alphabet issue and to explain how and why these alphabet changes occurred, while also highlighting the role of alphabet discussions and changes in the construction of Azerbaijani Turk identity. To achieve these objectives, the article first briefly discusses the political background and then chronologically examines the alphabet discussions and changes in Azerbaijan within the defined period, based on data obtained through a literature review.

Alphabet discussions in Azerbaijan started with Mirze Feteli Ahundzade, in the 1850s. When evaluating the period from this point up until the Soviet administration's decision in 1939 to adopt the Cyrillic script, it is evident that these debates primarily advanced in two directions. One group advocated for the reform and continued use of the Arabic script, while the other argued for the necessity of switching to the Latin script. The primary argument of those supporting the reform of the Arabic script was its long-standing historical presence and its status as the common alphabet of the Turks. On the other hand, proponents of the Latin script contended that the Arabic script was difficult to teach and learn, leading to low literacy rates in the country. They argued that the Arabic script was an obstacle to Azerbaijan's progress, and the solution to this problem lay in transitioning to the Latin script.

The idea of switching to the Latin script, which emerged in the 1850s under the influence of modernization that became more visible in 19th-century Azerbaijan, gained momentum after the increased freedoms in Tsarist Russia following the 1905 Revolution. This idea became more widespread and influential following Azerbaijan's independence in 1918. After the Bolsheviks occupied Azerbaijan in 1920, work on the Latin script continued, with support from the Soviet administration. In 1922, the Latin alphabet was adopted in Azerbaijan, and until 1929, this alphabet was used alongside the Arabic script. During this period, literature was produced and textbooks were published, using this new Latin-based alphabet.

Azerbaijani intellectuals played a significant role in reestablishing a unified Turkish script. To this end, at the Turkology Congress held in Baku in 1926, a decision was made to adopt a unified Turkish alphabet based on Latin characters (the Unified Turkic Alphabet), which was officially adopted in 1927. Between 1927 and 1933, this alphabet was gradually adopted among the Turks within the Soviet Union.

As a result, the idea of transition to the Latin alphabet, which began in Azerbaijan in the 1850s under the impact of modernization, was realized in the early Soviet period, depending on the political events and Russian language policy. The Latin alphabet has been a symbol for Azerbaijani intellectuals both in the construction of Azerbaijani Turkic identity and in the construction of a common Turkic identity. However, the Soviet authorities have used the first Latin alphabet and then the Cyrillic alphabet as a tool of assimilation in the identity construction of Turkic peoples.